

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTE
VĒSTURES UN ARHEOLOĢIJAS NODAĻA

Vēstures bakalaura studiju programmas

3. kursa studente

Linda Skābene

stud. apl. Nr. ls19088

**VIDZEMES MUIŽU ZEMNIEKU SOCIĀLEKONOMISKAIS
PORTRETS 19. GS. PIRMAJĀ PUSĒ:
LIELVĀRDES MUIŽAS PIEMĒRS
BAKALaura DARBS**

Darba zinātniskais vadītājs
Dr. hist. profesors
Gvido Straube

RĪGA 2022

Anotācija

Bakalaura darba “Vidzemes muižu zemnieku sociālekonomiskais portrets 19. gs. pirmajā pusē: Lielvārdes muižas piemērs” mērķis ir analizēt 19. gadsimta pirmās puses sociālekonomisko un politisko norišu ietekmi uz Vidzemes zemnieku dzīves apstākļiem, par piemēru ņemot Lielvārdes privātmuižu.

Darba ietvaros tiek analizēti 18. gadsimta un 19. gadsimta pirmās puses notikumi (zemnieku nemieri, Napoleona kari), Vidzemes muižniecība, tās izdotie likumi, kā arī informācija par Lielvārdes muižas zemniekiem šajā laikā. Darba rezultātā papildināta informācija par šo samērā maz pētīto muižu un analizēti dažādo notikumu, it īpaši dzimtbūšanas atcelšanas, ietekme uz zemnieku stāvokli īstermiņā.

Atslēgas vārdi: Vidzemes guberņa, 19. gadsimts, dzimtbūšana, dzimtbūšanas atcelšana zemnieki, klausas, Lielvārdes muiža

Abstract

The aim of the bachelor's thesis "Socio-economic portrait of farmers in manors of Vidzeme during the first half of the 19th century: the example of Lielvārde manor" is to analyze the influence of socio-economic and political developments in the first half of the 19th century on the living conditions of Vidzeme farmers, taking the example of Lielvārde manor.

Within the framework of the thesis, the events of the 18th century and the first half of the 19th century are analyzed, including peasant unrest, Napoleonic Wars, Vidzeme nobility and its issued laws, as well as information about the farmers of Lielvārde manor during this time. As a result of the work, information about these relatively little studied manors has been supplemented and the impact of various events, especially the abolition of serfdom, on the situation of farmers in the time period has been analyzed.

Keywords: Vidzeme province, 19th century, civilization, abolition of serfdom, peasants, Lielvārde manor

Saturs

Anotācija	2
Abstract	3
Ievads	5
Avotu un literatūras apskats	7
Avoti.....	7
Literatūra	8
1. VIDZEME 18. GADSIMTĀ.....	10
1.1. Vidzeme 18. gadsimtā.....	10
1.2. Vidzeme 18./19. gadsimtu mijā	14
1.3. Lielvārdes muiža	15
2. ZEMNIEKU IKDIENAS DZĪVE	20
2.1. Zemnieku sēta	20
2.2. Klaušas	23
2.3. Zemnieku sociālā dzīve.....	27
2.3. Izglītība	29
2.4. Secinājumi.....	33
3. VIDZEME LĪDZ DZIMTBŪŠANAS ATCELŠANAI (1795. – 1819.)	34
3.1. 1804. gada likums	35
3.2. Secinājumi.....	39
4. DZIMTBŪŠANAS ATCELŠANA (1819. – 1825.).....	41
4.1. 1819. gada Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likumi	41
4.2. Secinājumi.....	45
5. VIDZEME PĒC DZIMTBŪŠANAS ATCELŠANAS (1825. - 1850.).....	46
5.1. 1841. gada nemieri un “Siltās zemes kustība”	47
5.2. 1849. gada Vidzemes zemnieku pagaidu likumi	49
5.3. Secinājumi.....	51
Secinājumi.....	52
Izmantoto avotu un literatūras saraksts	54

Ievads

19. gadsimta sākums Vidzemes zemniekiem bija radikālu pārmaiņu laiks. 18. gadsimtā no rietumiem Baltijas guberņās ienāca Apgaismības idejas – cilvēku tiesības uz dzīvību, brīvību un īpašumu, pilsoņu līdztiesību varas priekšā un principu, ka valsts vara ir jādala, nevis jākoncentrē viena cilvēka vai grupas rokās. Tās lika liberālajiem priviliegēto kārtu pārstāvjiem (garīdzniekiem un muižniekiem) sarosīties un uzsākt sarunas par zemnieku stāvokļa uzlabošanu. No grāmatām un baznīcu kancelēm, caur sarunām krogos un tirgos šīs idejas izplatījās pašu zemnieku vidū, iedrošinot tos pretoties pret muižnieku patvaļību, iesniedzot oficiālas sūdzības un izraisot nemierus, kad muižnieki tos centās ignorēt.

1789. gada Franču revolūcija un tai sekojošie Napoleona karu notikumi tikai nostiprināja Apgaismības ideju kā Rietumu ideālu statusu, un Krievijas imperators Aleksandrs I, kurš pēc Napoleona sakaušanas sevi uzskatīja par jaunās Eiropas galvu, nevarēja apvienot šīs progresīvās idejas ar pastāvošo kārtību. Tādēļ impērijas rietumu guberņās (Igaunija, Vidzeme, Kurzeme) notika dzimtbūšanas atcelšana, kas radikāli izmainīja zemnieku dzīves kārtību.

Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gadsimtā nebūt nav margināla tēma – pirmo monogrāfiju par tematu 1915. gadā publicējis Leonīds Pelēkais.¹ 1920. un 1930. gados ar šo tēmu nodarbojās Benno Ābers² un Arveds Švābe.³ Švābe darbu turpināja arī trimdā.⁴ Padomju okupācijas laikā zemnieku stāvoklim pievērsās Melita Svarāne.⁵ Šajos darbos ietverti vispārīgi naratīvi un autori nereti atgriežas pie vienu un to pašu muižu datiem un liecībām. Savukārt pētījumu par Lielvārdes vēsturi šajā laika periodā ir gaužām maz, tādēļ bakalaura darbs paplašina zināšanas par konkrēto reģionu.

Lokācijas izvēli primāri ietekmējusi Lielvārdes atrašanās vietas specifika. Pirmkārt, Lielvārdes muiža un tās zemes atrodas tieši pie Daugavas ūdensceļa, tām cauri vijas viens no galvenajiem ceļiem, kas ved no Krievijas impērijas uz Rīgu. Otrkārt, Daugavas otrā krastā ir Kurzemes guberņa, kur 19. gadsimta procesi norisinājās savādāk, nekā Vidzemē, bet Lielvārdes draudzes novadā esošās divas pārceltuves radīja apstākļus intensīvākai kustībai starp guberņām. Visbeidzot, kaimiņos esošajās Aizkraukles un Rīmaņu muižās jau 1765. gadā tika pieņemti

---

¹ LEONĪDS PELĒKAIS. Likums un ierašas Baltijā, vai, Baltijas zemnieku tiesības un administratīvā un tiesu iekārta pirms un pēc brīvvaldības (līdz reformu laikmetam). Nītaure 1915.

² BENNO ĀBERS. Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē. Rīga 1936.

³ ARVEDS ŠVĀBE. Latvijas tiesību vēsture: pēc Latvijas Universitātē lasītām lekcijām atreferējis A. Širons, 3. sējums. Rīga 1934.

⁴ ARVEDS ŠVĀBE. Latvijas vēsture, 1800-1914. Stokholma 1958.

⁵ MELITA SVARĀNE. Saimnieks un kalps Kurzemē un Vidzemē XIX gs. vidū: sociālekonomisks apcerējums. Rīga 1971.

likumi, ar kuru palīdzību Šulci fon Ašerādeni centās uzlabot zemnieku stāvokli, bet 1784. gadā šīs muižas kļuva par vienu no Galvasnaudas nemieru centriem.

Bakalaura darbā “Vidzemes muižu zemnieku sociālekonomiskais portrets 19. gadsimta pirmajā pusē: Lielvārdes muižas piemērs” dots Vidzemes zemnieku dzīves apstākļu un to izmaiņu apkopojums laika posmā no 1795. līdz 1850. gadam, iekļaujot arī īsu 18. gadsimta notikumu apskatu, un, kur tas iespējams, kā piemēru izmantojot datus un liecības par Lielvārdes muižu. Jāatzīmē, ka darba apmēra ierobežojuma dēļ darbā padziļināti apskatīti tikai tie zemnieku kārtas pārstāvji, kuru galvenā nodarbošanās bija lauksaimniecība, daudz mazāk uzmanības pievēršot amatniekiem un muižas kalpiem. Darba hronoloģiskos ietvarus ietekmēja dažādi faktori. 1795. gads izvēlēts divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, 18. gadsimta pēdējā desmitgadē zemnieku nemieri kļuva arvien biežāki, daļēji Franču revolūcijas ideju izplatības iespaidā. Otrkārt, ar šo gadu datējami agrākie novadpētnieka Oto Hūna materiāli, kas izmantoti bakalaura darbā. 1850. gads kā darba hronoloģiskā perioda beigas izvēlēts, ņemot vērā 1849. gada agrārā likuma radikālās pārmaiņas, kas uzsāka jaunu periodu zemnieku sociālekonomiskā stāvokļa attīstībā.

Mērķis: Analizēt 19. gadsimta pirmās puses sociālekonomisko un politisko norišu ietekmi uz Vidzemes zemnieku dzīves apstākļiem, par piemēru ņemot Lielvārdes privātmuižu.

Uzdevumi:

1. Raksturot zemnieku sociālekonomiskos apstākļus Vidzemē 19. gadsimta pirmajā ceturksnī, līdz dzimtbūšanas atcelšanai 1819.gadā;
2. Noskaidrot, kā dzimtbūšanas atcelšana ietekmēja zemnieku dzīves apstākļus un sociālekonomisko stāvokli.;
3. Izpētīt jaunās situācijas ietekmi uz zemnieku attiecībām ar muižu un valsti;
4. Salīdzināt zemnieku stāvokli pirms un pēc dzimtbūšanas atcelšanas.

Darbā galvenokārt tika izmantota literatūras un avotu analīzes pētniecības metode. Darbs sastāv no piecām nodaļām un ir strukturēts pēc hronoloģiskā principa. Pirmā nodaļa veltīta īsam 18. gadsimta notikumu pārskatam un iepazīstināšanai ar darba fokusā esošo Lielvārdes muižu. Otrajā nodaļā raksturoti zemnieku ikdienas apstākļi. Trešā nodaļa apskata laika periodu no 1795. līdz 1819. gadam, bet ceturtā apskata 1819. – 1825., līdz imperatora nomaiņai. Visbeidzot, piektā nodaļa apskata 19. gadsimta otro ceturksni.

Avotu un literatūras apskats

Avoti

Bakalaura darbā kā galvenie informācijas avoti par Lielvārdes muižas zemniekiem apskatītajā laika periodā izmantoti Latvijas Nacionālā Arhīva Latvijas Valsts Vēstures Arhīvā (turpmāk LNA LVVA) pieejamās vaku grāmatas un dvēseļu revīzijas, kā arī Latvijas Nacionālās Bibliotēkas Reto rokrakstu un grāmatu nodaļā pieejamos (turpmāk LNB Retumi) novadpētnieces Vaidas Villerušas manuskriptus.

Vaku jeb vakas grāmatas ir reģistri, kuros tika ierakstīts zemnieku saimniecības maksājamās rentes saturs un apjoms. Tajās fiksēja zemnieku saimniecības ekonomisko stāvokli – zemes vērtību, inventāru, dzimtļaudis – un reglamentēja klaušu un nodevu apjomu. Vaku grāmatas sarakstītas vācu valodā, tabulu formā. Par bakalaura darbā apskatīto Lielvārdes muižu LNA LVVA pieejama viena lieta⁶, kurā iekļauta muižas 1757. un 1809. gadu vaku grāmatas, kā arī sliktā stāvoklī esoša vaku grāmata, kuras datējumu darba autoram neizdevās noteikt.

Par dvēseļu revīzijām sauca tautas skaitīšanu Krievijas impērijā. Tajās fiksēja visas kādas muižas teritorijā esošās personas, norādot to piederību kārtai un, zemnieku gadījumā, konkrētai saimniecībai vai zemes gabalam, vecumu šajā un iepriekšējās revīzijās, informāciju, kopš 1826. gada arī zemnieku uzvārdus. Bakalaura darbā izmantoti Lielvārdes muižas 1795.⁷, 1811.⁸, 1816.⁹, 1834.¹⁰ un 1850.¹¹ gada dvēseļu revīziju dati.

Novadpētnieces Vaidas Villerušas (06. 03. 1930. – 28. 07. 2009.) manuskriptu kolekcijā iekļauti dažādi izraksti no arhīviem, kas veikti rokrakstā un mašīnrakstā, novadpētniecības gaitā savāktas mutiskās liecības par Lielvārdes un citu tuvējo novadu vēsturi, ģenealoģisku pētījumu piezīmes, kā arī ar roku zīmētas, shematiskas kartes. Bakalaura darbā izmantota informācija no divām manuskriptu kolekcijām: “Mājas Lielvārdē 18. un 19. gs.”¹² un “Materiāli par Lielvārdes muižu no 1795. līdz 1811. gadam”.¹³ Ieraksti veikti gan latviešu, gan vācu valodā. Galvenais manuskriptu fonda trūkums ir fakts, ka nevienmēr autore ir precīzi norādījusi, no kuriem arhīva

---

⁶ Lielvārdes privātmuižas vaku grāmatas. In: LNA LVVA 7172. fonds (Vidzemes muižu vaku grāmatas), 4. apraksts, 173. lieta

⁷ Lielvārdes privātmuižas dvēseļu revīzijas saraksti. In: LNA LVVA 199. fonds (Vidzemes revīziju saraksti), 1. apraksts, 245. lieta

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² VAIDA VILLERUŠA. Mājas Lielvārdē 18. un 19. gs. In: LNB Retumi, šifrs RXA407,121

¹³ VAIDA VILLERUŠA. Materiāli par Lielvārdes muižu no 1795. līdz 1811. gadam. In: LNB Retumi, šifrs RXA407,126

materiāliem dotā informācija ņemta. Izraksti no arhīva materiāliem lieti noder darba atvieglošanai, jo arhīva materiālu saturs pārrakstīts mūsdienīgā rokrakstā.

Literatūra

Bakalaura darbā izmantoto literatūru var iedalīt četrās grupās: vispārīga akadēmiskā literatūra par Latvijas vēsturi, monogrāfijas par bakalaura darbā apskatīto tēmu aspektiem, atsevišķi pētījumi un populārzinātniska rakstura izdevumi.

Lai gūtu vispārīgu priekšstatu par norisēm un notikumiem, kas risinājušies darbā apskatītajā laika posmā galvenokārt tika izmantoti vēsturnieku Edgara Dunsdorfa (1904 – 2002) un Arveda Švābes (1888 – 1959) apkopojšie darbi par 18.¹⁴ un 19. gadsimta¹⁵ vēstures norisēm Latvijas teritorijā. Šie darbi ļoti detalizēti apskata dotos notikumus, taču, no mūsdienu vēsturnieka perspektīvas jūtamas antipātijas pret vācbaltiešiem, kas skaidrojams ar faktu, ka autori bija trimdas latvieši, kas varēja atļauties nacionālistiskāku nostāju nekā kolēģi, kas palika Latvijā. Apkopojošo kategorijā ietilpst arī rakstu krājums “Latvija 19. gadsimtā”¹⁶, kurā dažādi autori apskata specifiskas tēmas visā 19. gadsimta griezumā (demogrāfija, zemnieku stāvoklis, reliģija, utt). Tā kā šis ir mūsdienu latviešu vēsturnieku darbs, autori ir centušies būt objektīvāki nekā to priekšgājēji.

No bakalaura darbā izmantotajām monogrāfijām jāizceļ jurista Benno Ābera “Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē”¹⁷. Autors detalizēti pētījis 18. un 19. gadsimta pirmās pusēs zemnieku likumus, kā arī dažādus avotus, kas vēsta par reālo stāvokli muižu un zemnieku attiecībās, analizējot likumu ietekmi uz zemnieku sociālekonomiskajiem apstākļiem. Pārējās izmantotās monogrāfijas apskata zemnieku stāvokli citos laika posmos, attiecīgī, 18. gadsimta pirmo pusi¹⁸ un 19. gadsimta otro pusi¹⁹, tādēļ tajās bakalaura darbā apskatītais laika posms pieminēts tikai salīdzinājumiem.

Akadēmisko pētījumu par bakalaura darbā apskatīto Lielvārdes muižu ir gaužām maz. No tiem izceļami četri *Mg. Hist. Zanes Nemmes* pētījumi. Divi no tiem izmanto baznīcu grāmatās pieejamo informāciju, lai analizētu demogrāfiskās izmaiņas²⁰ un to iemeslus²¹ Lielvārdes

---

¹⁴ EDGARS DUNSDORFS. Latvijas vēsture, 1710 – 1800. Stokholma 1973.

¹⁵ ARVEDS ŠVĀBE. Latvijas vēsture, 1800 – 1914. Stokholma 1958.

¹⁶ JĀNIS BĒRZIŅŠ (red.). Latvija 19. gadsimtā: vēstures apceres. s.l. 2000.

¹⁷ ĀBERS. Zemnieku stāvoklis.

¹⁸ DZ[IDRA]. LIEPIŅA. Vidzemes zemnieki un muiža 18. gs. pirmajā pusē. Rīga 1983.

¹⁹ SVARĀNE. Saimnieks un kalps.

²⁰ ZANE NEMME. Iedzīvotāju skaita izmaiņas Lielvārdes-Jumpravas draudzē 19.gadsimtā. In: I. SALENIECE (red.). Vēsture: avoti un cilvēki. XXV zinātniskie lasījumi. Vēsture XIX. Daugavpils 2016, 220. - 227.lpp.

²¹ ZANE NEMME. Nāves iemesli Lielvārdes-Jumpravas draudzē 1834.-1850.gados. In: I. SALENIECE (red.). Vēsture: avoti un cilvēki. XXIV zinātniskie lasījumi. Vēsture XVII. Daugavpils 2015, 205. - 214.lpp.

apkaimē 19. gadsimta pirmajā pusē. Otri divi analizē vācbaltu ārsta un vēsturnieka Oto fon Hūna (*Otto von Huhn, 1764 - 1832*) savāktās ziņas par zemnieku sadzīvi²² un turību²³ Lielvārdes apkaimē laika posmā no 1795. līdz 1820. gadam. Šie pētījumi fokusējas tikai uz izmantotajiem avotiem un neiekļauj sevī plašāku skatījumu uz notikumiem Vidzemē un Latvijas teritorijā.

No populārzinātniskiem izdevumiem bakalaura darbā izmantots viens – Rūtas Kolužas novadpētniecības grāmata “Lielvārde laiku lokos”²⁴, kas nav veidota kā zinātnisks pētījums un tajā netiek izmantotas atsauces. Šajā grāmatā atrodamas arī jau minētās Villerušas rakstītas nodaļas, tādēļ bakalaura darba vajadzībām šis darbs kalpoja kā atspēriena punkts.

---

²² ZANE NEMME. Zemnieku sadzīves atspoguļojums Oto Hūna materiālos: 19.gadsimta sākums, Rīgas apriņķis. In: I. SALENIECE (red.). *Vēsture: avoti un cilvēki*. XXVI zinātniskie lasījumi. *Vēsture XX*. Daugavpils 2017, 285. - 293.lpp.

²³ ZANE NEMME. Zemnieku turības atspoguļojums Oto Hūna materiālos: 19.gadsimta sākums, Rīgas apriņķis. In: I. SALENIECE (red.). *Vēsture: avoti un cilvēki*. XXI. Daugavpils 2018, 277. - 285.lpp.

²⁴ RŪTA KOLUŽA. *Lielvārde laiku lokos*. Lielvārde 1999.

1. VIDZEME 18. GADSIMTĀ

Reti kurš notikums notiek tāpat vien, tiem visiem ir savi iemesli un apstākļi, kas radījuši augsni dažādām procesiem un pārmaiņām. Lai labāk saprastu 19. gadsimta pirmās puses notikumus, nepieciešams iepazīties ar to, kas noticis iepriekšējā gadsimtā.

1.1. Vidzeme 18. gadsimtā

Vidzemes teritorija Krievijas impērijas sastāvā tika iekļauta 1710. gada jūlijā, kad Rīgas pilsēta un Vidzemes bruņniecība, kura bakalaura darbā dēvēta vienkārši par muižniecību, parakstīja kapitulācijas dokumentus²⁵, un 1713. gadā Zviedru Livonija (Igaunijas dienvidu daļa un Vidzeme) tika iekļauta Rīgas guberņas sastāvā. Guberņas stāvokli Krievijas impērijā noteica 1721. gadā parakstītais Nīstades miera līgums. Līguma saturu ļoti trāpīgi aprakstījis Arveds Švābe: “vācu ticība, vācu valoda, vācu pārvalde, vācu tiesības”²⁶, proti, daudzās jomās lietu kārtība bija jāatstāj tāda, kādā tā bijusi zviedru laikā un guberņas pārvaldi galvenokārt organizēja Vidzemes landtāgs, nevis impērijas administrācija. Šī autonomija stabili pastāvēja līdz pat Katrīnas II nākšanai pie varas 1762. gadā. Jaunā imperatore, sekojot absolūtisma idejām, vēlējās Krievijas impēriju padarīt par unitāru valsti, kur visā tās teritorijā darbotos vieni likumi un viena pārvaldes sistēma. 1782. gada jūlijā Vidzemes landtāga locekļi piekrita Katrīnas II reformām, bet tikai pēc tam, kad bija izcīnījuši muižniecības privilēģiju saglabāšanu.²⁷

Liels Ziemeļu karš sev līdzī nesa milzīgu postu, kas nesaudzēja nevienas kārtas pārstāvjus, taču tā kā zemnieki vienmēr sastādījuši iedzīvotāju lielāko daļu, tieši zemniekus visvairāk skāra gan pati karadarbība, gan mēris un neraža, kas tai sekoja. Bet šis karš daļai zemnieku bija ļāvis sajūst brīvības garšu – tos, kuri bija piedalījušies Lielajā Ziemeļu karā un pēc tam atpirkušies no zaldāta statusa, turpmāk bija jāuzskata par brīviem cilvēkiem. Protams, tas nebija zaldātu vairākums. Tiem, kurus pēc Rīgas kapitulācijas atlaida no dienesta, bija jāatgriežas savā iepriekšējā mītnes vietā un jāturpina sava dzīve kā dzimtcilvēkiem.²⁸

Arī turpmāk muižnieki centās nostiprināt dzimtbūšanas sistēmu un mazināt zemnieku iespējas kļūt par brīviem cilvēkiem. 1739. gadā publicētā landrāta O. F. fon Rozena deklarācijā noklusēti, ignorēti un sagrozīti daudzi iepriekš izdotie likumi, lai pamatotu fon Rozena tēzi par to, ka zemnieki bijuši dzimtļaudis jau kopš 13. gadsimta, kaut gan formāli dzimtbūšanas sistēma

²⁵ DUNSDORFS. Latvijas vēsture, 16. lpp.

²⁶ ŠVĀBE. Latvijas vēsture, 10. lpp.

²⁷ BĒRZIŅŠ (red.). Latvija 19. gadsimtā, 16. lpp.

²⁸ DUNSDORFS. Latvijas vēsture, 61. lpp.

Vidzemē tika ieviesta tikai 1673. gadā.²⁹ Fon Rozena deklarācijā iekļautas arī tēzes par to, ka muižnieki varot sodīt dzimtļaudis pēc savas patikas un ka zemniekiem neesot tiesības sūdzēties par muižniekiem augstākās instancēs. Pēc idejas un satura līdzīgs bija arī Budberga un Šrādera 1737. gadā izstrādātais likumprojekts, kurš nekad neieguva apstiprinājumu no valdošā monarha un netika ieviests praksē. Edgars Dunsdorfs secinājis, ka šajā likumprojektā zemnieku stāvoklis saskaņā ar romiešu likumiem līdzinās vergu stāvoklim.³⁰ Lai gan ne vienam, ne otram dokumentam nebija juridiska spēka, tie kalpo kā piemērs muižniecības konservatīvās daļas uzskatiem. Ar laiku fon Rozena deklarācijas principi iesakņojās šajā muižniecības daļā, kā rezultātā pieauga kļaušu slogs un pasliktinājās zemnieku stāvoklis, kas gadsimta pēdējā ceturksnī novedīs pie vairākiem zemnieku nemieriem.³¹

Gadsimta vidū no Rietumeiropas Krievijas impērijā ieplūda Apgaismības idejas, kas lika augstāko kārtu liberāli noskaņotajiem pārstāvjiem aizvien skaļāk izteikties par zemnieku stāvokli un tā uzlabošanas nepieciešamību. Šeit jāmin mācītāja J. G. Eizenu un viņa apcerējumu “Kāda Vidzemes patriota apraksts par dzimtbūšanas verdzību un tās nodibināšanu starp Vidzemes zemniekiem”, kas publicēts 1764. gadā.³² Šis darbs nokļuvis Katrīnas II redzeslokā un, iespējams, kalpojis kā pamudinājums imperatorei ierobežot Vidzemes muižniecības privilēģijas. Šāds solis Katrīnai II bija politiski izdevīgs: pirmkārt, dzimtļaužu stāvokļa uzlabošana palīdzētu spodrināt Katrīnas II, humānās un progresīvās valdnieces, tēlu, otrkārt, krievu muižniecībai nepatika Vidzemes muižniecības privilēģētais stāvoklis.³³

Šajā laikā Vidzemes muižniecības sūtnis Sanktpēterburgā bija K. F. Šulcs, kurš, uzzinājis par Katrīnas II plāniem, pasteidzās izstrādāt liberālākus likumus savām muižām. Tā tapa “Aizkraukles un Rīmaņu muižas zemnieku tiesa”. Šajos likumos bija ierobežotas muižnieka tiesības rīkoties ar zemnieku kustāmo mantu. Zemnieki bija un palika dzimtļaudis, jo arī aiziet no tiem piešķirtās zemes viņi nevarēja. Šie un citi “Zemnieku tiesā” iekļautie uzlabojumi bija pavisam minimāli, taču ar to pietika, lai izsauktu Vidzemes konservatīvās muižniecības sašutumu un K. F. Šulca piedāvātās reformas neguva piekrišanu.³⁴ Tomēr, lai kā arī muižniekiem nepatīktu reformas, jau nākamajā gadā Vidzemes landtāgu piespieda pieņemt patentu, kam teorētiski bija jāaizsargā dzimtļaudis no muižnieku pārmērībām un pārestībām. Realitātē stāvoklis kļuva vēl ļaunāks, muižniekiem interpretējot likumus tā, kā tas bija izdevīgi

---

²⁹ Ibidem, 63. lpp.

³⁰ Ibidem, 66. lpp.

³¹ Ibidem.

³² MARGĒRS STEPĒRMANIS. J.G. Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. Rīga 1934, 30. – 48. lpp.

³³ Dunsdorfs. Latvijas vēsture, 67. lpp.

³⁴ Ibidem, 67., 68. lpp.

viņiem.³⁵ Liecības par šī patenta ietekmi uz zemnieku ikdienas dzīvi meklējamas Garlība Merķeļā 1796. gadā publicētajā grāmatā “Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimteņa beigās”.³⁶

Kā piemēru kļaušu apjoma pieaugumam 18. gadsimtā var ņemt sekojošu salīdzinājumu: 1688. – 1690. gadu arklu revīzijā Valmieras apriņķa ziemeļdaļas muižu astotdaļarkla saimniekiem kalps ar zirgu kļaušās nebija jāsūta, bet kājiniekam pa visu gadu bija jāstrādā vai nu pilna, vai pusnedēļa, bet regulāras kļaušas (2 – 3 dienas nedēļā no Jāņiem līdz Miķeļiem) bija tikai otriniekam. Savukārt Piltsamas (*Pöltsamaa*) mācītājs A. V. Hupelis savā 1796. gadā izdotajā lauksaimniecības rokasgrāmatā raksta:

“Zemnieku pienākumi gan esot noteikti vaku grāmatās, taču daudzi privātmuižu īpašnieki kopš gadiem trīsdesmit pasākuši no šīm normām novirzīties un tās neievērot; tādējādi astotdaļarkla zemniekam, kam pēc kroņa muižu vaku grāmatām pienāktos klausīt muižai pusotras dienas nedēļā ar zirgu visu gadu un vasarā tikpat daudz kājinieku dienu, salīdzinot ar agrāko, iznākot klausīt muižai jau divtik, bet sējas laikā vai mēslu vedamā laikā – četrkārt un dažos gadījumos pat vēl vairāk kļaušu dienu.”³⁷

Bez kļaušu apjoma palielināšanās vēl viens konfliktu avots bija fakts, ka muižniekiem bija visas tiesības izjaukt zemnieku pierastos apstākļus un vidi – varēja gan visai saimei, gan atsevišķiem cilvēkiem likt dzīvot citur, pārdot citiem muižniekiem un fabrikām, un iesaistītajiem zemniekiem par to nebija nekādas teikšanas.³⁸

Protams, ka zemnieki nebūt nevēlējās zobus sakoduši ciest muižnieku patvaļu. Savu neapmierinātību zemnieki izrādīja dažādos veidos. Pirmkārt, rakstot un iesniedzot sūdzības. Ja muižnieks nevēlējās ņemt vērā savu dzimtļaužu izteiktās pretenzijas, zemniekiem bija tiesības vērsties bruģa tiesā³⁹ un landrātu kolēģijā⁴⁰, bet lielākajā daļā gadījumu tas nenesa pozitīvu rezultātu, tādēļ zemnieki centās izmantot iespēju savas sūdzības nogādāt pie valsts galvas, piemēram, 1776. gadā, kad troņmantnieks Pāvils ceļoja cauri Vidzemei.⁴¹

---

³⁵ Ibidem, 73. - 78. lpp.

³⁶ GARLĪBS MERĶELIS. Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimteņa beigās. 1999.

³⁷ M. ĀBOLIŅA. Vidzemes zemnieku kļaušas un nodevas 18. gs. beigās. In: Vēstures problēmas I, Rīga 1957, 5. – 94. lpp., šeit 7. – 8. lpp.

³⁸ BĒRZIŅŠ (red.). Latvija 19. gadsimtā, 72. lpp.

³⁹ Bruģu (arī kārtības) tiesas pamatfunkcija bija sabiedriskās kārtības sargāšana un ģenerālgubernatora izdoto policijas noteikumu izpildes uzraudzība. Bruģa tiesa pildīja arī zināmas pašvaldības funkcijas: uzraudzīja ceļu un tiltu uzturēšanu kārtībā u.tml. 18. gs. bruģa tiesa izskatīja arī dzimtļaužu bēgšanas lietas.

⁴⁰ Muižniecības vēlēta pašpārvaldes institūcija jeb zemes padome, augstākais likumdevēja vai monarha padomdevēja orgāns konkrētajā teritorijā.

⁴¹ DUNSDORFS. Latvijas vēsture, 84. lpp.

Otrkārt, izraisot nemierus. Ja ne muižnieki, ne tiesa zemnieku sūdzībām nepievērsa nekādu vērību vai arī vēlējās sodīt tos par it kā nepatiesu sūdzēšanos, zemnieki ķērās pie ieročiem. Pirmie lielākie zemnieku nemieri Vidzemē norisinājās 1771. gadā, Alūksnes pusē, tomēr to iemesls vairāk saistāms ar nokaitēto atmosfēru reģionā, kad paklīda baumas, ka gaidāms poļu iebrukums Vidzemē.⁴² 1776. un 1777. gadā, pēc jau minētā troņmantnieka Pāvila braucienam cauri Vidzemei pa ceļam uz ārzemēm, Cēsu, Valmiermuižas, kā arī Baložu un Lielrūjienas zemnieku sūdzības tika izskatītas Vidzemes landrātu kolēģijā. Izmeklēšanas rezultātā tika arestēti daudzi zemnieku “vadoņi”, kuru publiskās tiesas laikā zemnieki ar akmeņiem apmētāja tiesas locekļus un pūļa izklīdināšanai bija nepieciešama zaldātu iejaukšanās.⁴³ Visplašākie zemnieku nemieri 18. gadsimtā bija tā sauktie “galvasnaudas nemieri” 1783. un 1784. gadā. Kā rakstījis Garlībs Merķelis, neveiksmīga ukaza tulkojums bija radījis iespaidu, ka samaksājot galvasnaudas nodokli zemnieki atbrīvošoties no dzimtcilvēka statusa. 1784. gada 15. jūnijā ģenerālgubernators Džordžs Brauns (*George Browne*) ziņojis Katrīnai II, ka nevarot nosaukt gandrīz nevienu muižu, kurā nebūtu nemieru, un lūdzis imperatori pastiprināt Vidzemē novietoto karaspēku, ar kura palīdzību dažus mēnešus vēlāk nemieri tika apspiesti.⁴⁴

Treškārt, zemnieki varēja arī riskēt un bēgt uz citu draudzes novadu vai gubernu. Par to draudēja smagi miesas sodi un kauna zīmes iededzināšana.⁴⁵ Lai gan pastāvēja likumi, pēc kuriem muižniekiem šie bēgļi bija jāizdod atpakaļ to dzimtkungiem, 18. gadsimtā trūka darba roku, un muižnieki bija gatavi samaksāt naudas sodus apmaiņā pret vēl vienu dzimtcilvēku. Vidzemē bēgļu kustība bijusi tik intensīva, ka 1765. gadā ģenerālgubernators Brauns ziņojis Katrīnai II, ka bēgšanas rezultātā daudzām Vidzemes muižām zemnieku vispār vairs neesot.⁴⁶ Varētu šķist, ka Brauns pārspīlē, taču laikā no 1761. līdz 1800. gadam laikrakstā *Rigische Anzeigen* publicēti vairāk nekā 600 sludinājumu, kuros izsludināta atlīdzība (parasti 5 – 50 dālderu atkarībā no dzimtcilvēkam piemītošajām prasmēm)⁴⁷ par kāda bēgļa uzrādīšanu. Šī nebūt nebija tikai Vidzemes problēma, arī Kurzemē, laikrakstā *Mitauische Nachrichten*, no 1766. līdz 1796. gadam publicēts līdzīgs skaits sludinājumu.⁴⁸

---

⁴² 1772. gadā norisinājās pirmā Žečpospolītas dalīšana.

⁴³ DUNSDORFS. Latvijas vēsture, 85. – 91. lpp.

⁴⁴ Ibidem, 93. lpp.

⁴⁵ Ibidem, 80. lpp.

⁴⁶ Ibidem, 81. lpp.

⁴⁷ Visticamāk, domāti Alberta dālderu, kas apgrozībā atradās līdz 1815. gadam. Pēc prof. Gvido Straubes lekciju materiāliem, 1 govs maksāja 5-8 dālderus, bet labs darba zirgs – 15.

⁴⁸ DUNSDORFS. Latvijas vēsture, 81., 82. lpp.

1.2. Vidzeme 18./19. gadsimtu mijā

Pēc Katrīnas II nāves 1796. gadā tronī nāca viņas dēls, Pāvils I. Viena no jaunā imperatora pavēlēm bija Rīgas vietniecības pārsaukšana par Vidzemes guberņu (vācu: *Livländisches*, krievu: *Лифляндская*). Tā bija sadalīta 9 apriņķos: Rīgas, Cēsu, Valmieras un Valkas mūsdienu Latvijas teritorijā, kā arī Vīlandes, Veru, Tērbatas un Sāmsalas apriņķi Igaunijas teritorijā. Apriņķi dalījās prāvestijās, bet prāvestijas sastāvēja no vairāku evaņģeliski luterisko baznīcu draudzēm. Šo baznīcu apkalpotās teritorijas – draudzes – izmantoja arī kā teritoriālo vienību. Vienā draudzes novadā varēja ietilpt vairākas muižas, bet arī vienas muižas zemnieki varēja piederēt divām draudzēm, atkarībā no apvidus ģeogrāfijas – piemēram, teritoriju šķēļ upe, katrā tās krastā izveidojot savu draudzi.

Arī muižas iedalījās dažādās kategorijās. Vidzemē, pēc muižas īpašnieka, tika izdalīti 5 muižu tipi: kroņa muižas jeb domēnes, bruņinieku muižās, bruņniecības, pilsētu, koporāciju muižas, mācītāju muižas jeb pastorāti un muižu gabali. Bakalaura darba tematam visbūtiskākās ir tieši bruņinieku muižas jeb privātmuižas, kas piederēja vienam konkrētam muižniekam vai ģimenei.

Pēc demogrāfijas vēsturnieku aplēsēm 18./19. gadsimtu mijā visā Vidzemē bija ap 293 tūkstošiem iedzīvotāju.⁴⁹ 19. gadsimtā sabiedrības struktūra tika aprakstīta caur sociālo kārtu (*Stände*) sistēmu, kur katrai kārtai bija savi likumi.⁵⁰ Gadsimta sākumā Vidzemes latviešu daļā iedzīvotāju sadalījums sociālajās kārtās bija sekojošs:

1.1. Iedzīvotāju dalījums kārtās Vidzemes latviešu daļā 19. gs. sākumā

(pēc Dunsdorfs E. *Latvijas vēsture, 1710-1800*, 291. lpp.)

Kārta	Īpatsvars (%)
Dižciltīgie	0,6
Garīdznieki	0,2
Pilsētnieki, brīvie ļaudis	20,3
Zemnieki, dzimtļaudis	78,9

Ar vārdu “zemnieks” tika apzīmēts daudz plašāks cilvēku loks nekā mūsdienās. Tas bija visas kārtas apzīmējums, kurā iekļāva gan zemkopjus, gan zvejniekus, amatniekus, dzirnavniekus un citos lauku darbos nodarbinātos. Likumdošanā zemnieku kārtu dalīja dažādās

⁴⁹ BĒRZIŅŠ (red.). *Latvija 19. gadsimtā*, 49. lpp.

⁵⁰ *Ibidem*.

apakškārtās, piemēram, 1804.gada likumā Vidzemes zemnieku kārtā tika iedalīta divās grupās: muižas ļaudīs un arājos.⁵¹ Arāju grupa bija sadalīta vēl smalkāk – saimniekos un darba cilvēkos (kalpi, vaļinieki⁵², u.c. strādnieki).⁵³ Līdzīgi zemnieku kārtā sadalīta arī 1817. gadā Kurzemē izdotajos likumos, kur kā trešā grupa minēti muižas ļaudis jeb tie dzimtcilvēki, kas bija muižnieka personīgie kalpi. Šajā kategorijā ietilpa arī krodzinieki, muižas amatnieki, pārvaldnieki un citi, ko uzturēja no muižas līdzekļiem, bet kas nebija pierakstīti pie zemesgabala.⁵⁴ Kā jau minēts bakalaura darba ievadā, darba fokusā ir tieši arāju apakškārta.

1.3. Lielvārdes muiža

Lielvārdes (*Lenewade, Lenuwart, Linwarden, Lineward, Lendenwarden, Lennewaden, Lennewarden*)⁵⁵ privātmuižai (turpmāk Lielvārdes muiža) piederošās zemes mūsdienās atrodas Ogres novada Lielvārdes, Jumpravas, Rembates, Lēdmanes, daļēji arī Ogresgala un Birzgales pagastos. Lielvārdes muižas ēka atradusies mūsdienu pilsētas A daļā, blakus luterāņu baznīcai un ordeņa pilsdrupām. Ēka pilnībā sagrauta 1. pasaules kara laikā. Mūsdienās muižas vietā ir Lāčplēša parks ar eposa tēlu skulptūrām, bet muižas klētī ierīkots Andreja Pumpura Lielvārdes muzejs.

19. gadsimta sākumā Lielvārdes-Lieljumpravas (turpmāk Lielvārdes) draudzes novads atradās Vidzemes guberņas Rīgas apriņķī. Draudzes novada robežas tā Vidzemes daļā noteica trīs upes: Daugava dienvidos un austrumos, Ogres upe ziemeļos, bet rietumos – Lobes upe. Šajā laikā draudzes novada teritorija bijusi 375 kvadrātvērstis jeb 40626,6 hektārus liela⁵⁶ un bija sadalīta starp piecām muižām – Lielvārdes, Rembates, Lieljumpravas un Lēdmanes privātmuižām, kā arī Lielvārdes pastorātu. Pēc Oto Hūna vārdiem, aramzeme Lielvārdes draudzes novadā caurmērā bijusi laba, un netrūka ne ganību, ne mežu.⁵⁷

Lielvārdes muižas zemes bija sadalītas 6 pagastos: *AugstDaugaveische*⁵⁸ (Augšdaugavas), *Keggumische*⁵⁹ (Ķeguma), *Die Puszelische*⁶⁰ (Pusceļa), *An der Oger wohnende Netzgalliche*⁶¹ (Pie Ogres upes dzīvojošo Netz (māju nosaukums) gals),

---

⁵¹ Ibidem, 72. lpp.

⁵² Bezzemnieks, kas par mītni pie saimnieka atlīdzināja ar savu darbu.

⁵³ BĒRZIŅŠ (red.). Latvija 19. gadsimtā, 75. lpp.

⁵⁴ Ibidem, 75. lpp.

⁵⁵ KOLUŽA. Lielvārde, 9. lpp.

⁵⁶ NEMME. Nāves iemesli Lielvārdes-Jumpravas draudzē. 205.lpp.

⁵⁷ NEMME. Iedzīvotāju skaita izmaiņas, 222. lpp.

⁵⁸ In: LNA LVVA 7172-4-173, 20. lp.

⁵⁹ In: LNA LVVA 7172-4-173, 24. lp.

⁶⁰ In: LNA LVVA 7172-4-173, 29. lp.

⁶¹ In: LNA LVVA 7172-4-173, 31. lp.

*Tulckgalische*⁶² (Tulku gala) un *Die Seedgalische*⁶³ (Seed- gala). 1795. gada dvēseļu revīzijā norādīts, ka pie muižas kā dzimtcilvēki piederējuši 496 vīrieši un 485 sievietes, kopā 981 cilvēku⁶⁴ no 72 zemnieku sētām. Jāmin, ka 1710. gada mēris iznīcināja aptuveni 70% no draudzes novada iedzīvotājiem. Kā izpētījusi Dz. Liepiņa, pirms mēra visā Lielvārdes draudzē bijuši ap 1486 iedzīvotāju, 1712. gadā vairs tikai 470, bet 1724. gadā jau 1260, bet 1744. gadā jau 2192, pārsniedzot pirmsmēra populāciju.⁶⁵ Straujais pieaugums skaidrojams ar zemnieku migrāciju no citām draudzēm un guberņām. Pēc 1757. gada vaku grāmatas ierakstiem var secināt, ka vairums Lielvārdes dzimtlaužu saknes bija no citām mūsdienu Latvijas vietām – tiek minēta Cesvaine, Viļaka vai vienkārši Kurzeme.⁶⁶

Lielvārdes muižas centra atrašanās vieta turpināja vietējās tradīcijas – tieši blakus muižai atrodas 13. gadsimta sākumā celtā ordeņa pils, kas būvēta lībiešu apmetnes vietā. 200 metrus tālāk, otrpus Rumbiņas upei, atrodas Dievukalns, kurš apdzīvots jau 1. gt. p. m. ē. vidū.⁶⁷ Pirmās neskaidrās ziņas par muižas esamību šajā apvidū nāk no poļu laikiem⁶⁸, taču konkrētas ziņas par Lielvārdes muižu parādās 17. gadsimtā. 1631. gada 21. jūnijā Zviedrijas karalis Gustavs Ādolfs parakstīja lēņu grāmatu, ar kuru Lielvārdes pilstiesu ar visām muižām piešķīra Heinriham Martinam Vulfam (Heinrich Wulff II, ? –1659), Zviedrijas sudrabkaltuvju inspektoram.⁶⁹ 1646. gadā H. M. Vulfu uzņēma muižnieku kārtā un par dzimtas uzvārdu tika pieņemts Volfenšilds (vācu: *Wolffenschild, von Wolffenschild, Wolffenschildt*, arī *Wolffenschildt*, zviedru: *Wolffensköld*, arī *Wolffenskjöld*).⁷⁰

Pēc H. M. Volfenšilda nāves Lielvārdes pilstiesu un tās muižas mantoja viņa dēls, Zviedrijas armijas pulkvedis Heinrihs fon Volfenšilds (1625–1694), savukārt pēc viņa nāves muižu mantoja viņa dēls Benedikts vai Bengts fon Volfenšilds (1664–1697). Nākamais muižas īpašnieks, Benedikta dēls Henriks Eriks fon Volfenšilds (1689–1771)⁷¹ gadu pirms savas nāves sadalīja muižas īpašumus. H. E. fon Volfenšildam nebija dēlu, tādēļ muižas nokļuva mazdēlu īpašumā - Lielvārdes muiža rotmistram Heinriham Gosvinam fon Anrepam, bet Rembates

⁶² In: LNA LVVA 7172-4-173, 34. lp.

⁶³ In: LNA LVVA 7172-4-173, 36. lp.

⁶⁴ In: LNA LVVA 199-1-245, 57. lpp.

⁶⁵ LIEPIŅA. Vidzemes zemnieki un muiža. 24. lpp.

⁶⁶ Piem., In: LNA LVVA 7172-4-173, 26. lp.

⁶⁷ ANNA ZARIŅA. Lielvārdes apkārtnes senatne. In: PĒTERIS BAUGIS, ELMĀRS KUNKULIS (sast.). Lāčplēša zemē. Rīga 1989, 9.-22. lpp

⁶⁸ EDGARS DUNSDORFS. Lielvidzemes kartes (17. un 18. gadsimtenī). Melburna 1986, 121. lpp.

⁶⁹ VIKTORS DĀBOLIŅŠ. Rīgas monētu meistari Vulfi (1557–1659). In: Latvijas Vēstures Institūta žurnāls, 2018, Nr.3, 5. – 33.lpp, šeit 21.lpp.

⁷⁰ KOLUŽA. Lielvārde. 77. – 78.lpp.

⁷¹ Andreja Pumpura Lielvārdes muzeja publicētie materiāli. Pieejams:

<https://www.facebook.com/180414652738533/posts/297534731026524/> [Skat. 12.05.2022.]

muiža Kārlim Gustavam Igelštromam vai Īgelstrēmam (*Igelström*).⁷² Nonākot Igelštroms īpašumā, Rembate kļuva par patstāvīgu muižu. No H. G. fon Anrepa Lielvārdes muiža pārgāja viņa meitas Annas⁷³ un vīra Otto Kristofa fon Budberga (1771 – 1857)⁷⁴ rokās, līdz 1840. gadā Lielvārdes muiža tika iekļāta un 1846. gadā par tās īpašnieku kļuva muižniecības apriņķa maršals Bernhards fon Vulfs.⁷⁵

Lielvārdes muižas centra vietas ilgstošo apdzīvotību var skaidrot ar tās ģeogrāfiju. Rokas stiepiena attālumā ir gan sauszemes ceļš, kas savieno Rīgu ar austrumiem, gan Maskavas pasta ceļš⁷⁶, gan Daugavas ūdensceļš, kas aktīvi izmantots tirdzniecībai un transportam līdz pat Ķeguma HES būves uzsākšanai 1937. gadā. Lielvārdes draudzes novadu ar otru Daugavas krastu savienoja pārceltuve, kas atradās tagadējā Austrīņu ceļa galā. Šī intensīvā satiksme sev līdzī veda lieliskas tirdzniecības iespējas, kas tika aktīvi izmantotas – 19. gadsimta sākumā visā draudzes novadā bijuši 17 krogi un 2 dzertuves.⁷⁷ Pēc 1795. gada dvēseļu revīziju materiāliem var noteikt, ka Lielvārdes muižai 19. gadsimta sākumā piederējuši *Wahrmes*⁷⁸ (Vārnas), *Puszell*⁷⁹ (Pusceļ-), *Katlebedder*⁸⁰ (Katlabedres), *Purre*⁸¹, un *Uhbel*⁸² (Ūbeļ-, arī Baznīcas) krogi.⁸³ Katrā no draudzes novada muižām bijusi arī degvīna darītava – Lielvārdes muižas brūzi savos zīmējumos 1792. gadā attēlojis Johans Kristofs Broce.⁸⁴

Bez tīrumiem, krogiem un brūžiem Lielvārdes draudzes novadā darbojās arī 9 dzirnavas, no kurām viena, uz Kaibalas upes, bijusi zāgētava. Kaut kad starp 1757.⁸⁵ un 1815. gadu draudzes novadā parādījušies 6 kaļķu un ķieģeļu ceplī, arī viens darvas ceplis, kas atradies draudzes teritorijā otrā Daugavas krastā.⁸⁶ Eksistē arī ziņas par iespējamu stikla manufaktūras atrašanos Lielvārdes draudzes novadā – vien 10 km uz ziemeļiem no Lielvārdes atrodas vieta ar nosaukumu “Glāžšķūnis” un novadpētnieces Vaidas Villerušas pierakstos minēts, ka

⁷² DUNSDORFS. Lielvidzemes kartes. 121.lpp.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Baltisches biografisches Lexikon digital. Budberg-Bönninghausen, Otto Christoph Frh. v. (1771-1857). Pieejams: <https://bbld.de/GND116828773> [Skat. 12.05.2022.]

⁷⁵ KOLUŽA. Lielvārde laiku lokos. 78. lpp.

⁷⁶ NEMME. Iedzīvotāju skaita izmaiņas, 222. lpp.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ In: LNA LVVA 199-1-245, 18. lpp.

⁷⁹ In: LNA LVVA 199-1-245, 23. lpp.

⁸⁰ In: LNA LVVA 199-1-245, 25. lpp.

⁸¹ In: LNA LVVA 199-1-245, 25. lpp.

⁸² In: LNA LVVA 199-1-245, 29. lpp.

⁸³ Nosaukumi mūsdienu pareizrakstībā atveidoti, balstoties uz JĀNIS ENDZELĪNS. Latvijas vietu vārdi. Rīga 1922, 49. lpp.

⁸⁴ JOHANS KRISTOFS BROCE. Zīmējumi un apraksti, 3. sējums: Latvijas mazās pilsētas un lauki. Rīga 2002, 233., 237. lpp.

⁸⁵ In: LNA LVVA 7172-4-173, 18. lp.

⁸⁶ NEMME. Iedzīvotāju skaita izmaiņas, 222. lpp.

“Rembates stikla fabrikantu vārdi visi atrodami jau 1782. gadā Ļaudonas muižā”⁸⁷, taču konkrētākas ziņas par stikla ražošanu saistībā ar Lielvārdes muižu darba autoram nav izdevies konstatēt.

1.4. Secinājumi

18. gadsimtu ievadīja milzīgi satricinājumi visu Vidzemes iedzīvotāju dzīvē – Lielais Ziemeļu karš un postošā mēra epidēmija, kas tam sekoja. Administratīvajā ziņā valdošās virsvaras maiņa bija būtiska augstāko kārtu pārstāvjiem – zemnieku tiešie kungi bija un palika Vidzemes muižnieki. Muižniecība ne tikai nodrošināja savu privilēģiju saglabāšanu, bet arī ieguva vērā ņemamu autonomiju no Krievijas impērijas valdības, Vidzemes landtāgam faktiski kļūstot par galveno likumdevēju un lēmēju, kuriem tikai bija jāpanāk impērijas valdības piekrišana to likumprojektiem. Tādējādi pirmajā 18. gadsimta pusē Vidzemes dzīve tika atstāta nosacītā pašplūsmā.

Šī laika muižniecības attiecības un attieksmi pret zemnieku kārtu lieliski raksturo fon Rozena deklarācija un Budberga-Šrādera likumprojekts. Muižnieki vēlējās panākt to, ka zemniekiem nebūtu nekādu iespēju izkļūt no dzimtļaužu statusa un ka tiem tiktu piešķirtas pēc iespējas mazāk tiesību, kas samazinātu zemnieku iespējas pretoties muižnieku vēlmēm – klausu paaugstināšanas, lai tādā veidā gūtu lielākus ienākumus no sev piederošajām muižām. Draugu zemniekiem augstākajos slāņos šajā laikā nebija daudz, to skaits palielinājās 18. gadsimta otrajā pusē, kad Eiropā plaši izplatījās Apgaismības idejas par cilvēka iedzimto brīvībām un tiesībām.

Lai arī Katrīnas II reformas bija vērstas uz zemnieku stāvokļa uzlabošanu, realitātē tās tikai pasliktināja situāciju. Viena no daudzajām muižnieku priekšrocībām bija fakts, ka tie bija labāk izglītoti un spēja interpretēt dažādos likumus sev izdevīgā veidā, un diez vai kāds zemnieks bija spējīgs tiesas priekšā sevi pilnvērtīgi aizstāvēt. Visbiežāk līdz tiesai zemnieku sūdzības nemaz nenokļuva – tās pazuda muižnieku veidotajos birokrātijas līkločos, vai, sliktākajā gadījumā, pats zemnieks tika sodīts par nepamatotu sūdzēšanos. Otrs zemnieku pretestības veids bija bēgšana, kas muižniekiem dažkārt pat bija izdevīgs – galu galā, tirgū muižnieki konkurēja cits ar citu un papildu darbaspēks bija tā vērts, lai samaksātu prasītos sodus. Vispēcīgākais zemnieku protesta veids bija bruņoti nemieri, kurus muižnieki nevarēja neņemt vērā, it īpaši pēc Lielās Franču revolūcijas notikumiem 1789. gadā.

18./19. gadsimta mijā Vidzemē iedzīvotājus daļa kārtās, no kurām gandrīz 80% sastāda pie zemniekiem piederīgie dzimtļaudis, bet par to likteni lemj vien augstākais pusprocents.

---

⁸⁷ VILLERUŠA. Materiāli par Lielvārdes muižu. 22. lp.

Lielvārde nav izņēmums – arī tā ir privātmuiža. Lielvārdes ģeogrāfiskais stāvoklis šajā gadsimtā tai nācis gan par labu, gan sliktu – mēris iznīcināja 70% no iedzīvotājiem, taču jau gadsimta vidū iepriekšējai skaits bija atjaunojies un tikai turpināja pieaugt. Šeit krustojas svarīgākie sauszemes un ūdensceļi, uzturot aktīvu satiksmi gan austrumu-rietumu virzienā, gan arī ziemeļu-dienvidu, stimulējot tirdzniecību un saimniecisko aktivitāti.

2. ZEMNIEKU IKDIENAS DZĪVE

Pirms turpināt stāstu par 19. gadsimta pirmo pusi un tā notikumu ieviestajām izmaiņām zemnieku dzīvē, jāgūst priekšstats par vidusmēra zemnieka ikdienas dzīvi, tās norisēm un apstākļiem.

2.1. Zemnieku sēta

Laukos tipiskas bija muižas ar centrālu ēku kompleksu, kas sastāvēja no paša muižas īpašnieka nama un muižas palīgēkām (stallī, ķēķis, utt.), kā arī zemnieku lauku sētām, kas parasti veidoja viensētu tīklu, atradāmies krietnu gabalu viena no otras⁸⁸, lai gan eksistēja arī māju grupas, kas atradās tuvumā viena otrai. Šīs grupas dēvēja par ciemiem,⁸⁹ kaut gan tām nebija ciema vecākā un citu sabiedriskās organizācijas veidu. Pēc dvēseļu revīziju materiāliem nav iespējams noteikt, vai saimniecība bija vientuļa viensēta vai tomēr tai bija tuvi kaimiņi. Arī reti kura 19. gadsimta karte atzīmē ko vairāk par māju nosaukumu.

Vidusmēra Vidzemes zemnieka viensēta bija ēku komplekss, kas izkārtots ap neregulāras formas pagalmu. Viensētu centās iekārtot saimniecībai piederīgā zemes gabala vidū, taču svarīgāks apsvērums bija dzeramā ūdens tuvums – kāds avots vai upe, vai arī vieta, kur iespējams izveidot aku.⁹⁰ Zemnieku sētas centrālā ēka bija zemnieku mitekļis. 19. gadsimta zemnieku sētās šim nolūkam bija paredzētas divu tipu ēkas – dzīvojamās rijas un tā sauktās istabas. Dzīvojamā rija savā vienkāršākajā formā izpaudās kā ēka ar divām telpām, kur viena tika izmantota gan labības kaltēšanai, gan kā saimes mitekļis. Otrā telpā kūla labību, bet, kad darbs izdarīts, izmantoja par stalli un šķūni.⁹¹ Tieši dzīvojamo riju Oto Hūns devē par “parastu” (*gewöhnlichen*) mitekli.⁹² Ja zemnieki bija turīgāki, tad dzīvojamās rijas vietā bija atsevišķa dzīvojamā ēka, saukta par istabu vai arī ērberģi (no vācu *Herberge*). Šo vārdu, tāpat kā frāzi “vācu istaba”, laikabiedri izmantoja, lai atšķirtu dzīvojamo ēku no iepriekšminētās dzīvojamās rijas.⁹³

Tipiska Vidzemes zemnieku istaba bija uz laukakmeņu pamatiem celta guļbaļķu ēka 12 baļķu vainagu augstumā, 7 – 9 m garumā un 8,5 – 13 m platumā, ar divslīpu vai četrslīpu salmu jumtu. Ēkas iekšpuse sadalīta divās vai trīs telpās.⁹⁴ Pēc Hūna rakstītā zināms, ka Lielvārdes draudzes novadā biežāk sastopamas bija tieši atsevišķās istabas, visbiežāk divtelpu⁹⁵ un Hūns

⁸⁸ BĒRZIŅŠ (red.). Latvija 19. gadsimtā, 50. lpp.

⁸⁹ A. KRASIŅA. Dzīvojamās ēkas Vidzemē. s.l. 1959, 21. lpp.

⁹⁰ Ibidem, 21. lpp.

⁹¹ Ibidem, 71. lpp.

⁹² NEMME. Zemnieku sadzīve, 287. lpp.

⁹³ KRASIŅA. Dzīvojamās ēkas, 27. lpp.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ NEMME, Zemnieku sadzīve, 288. lpp.

tās nosaucis par “labām un siltām”⁹⁶, piemētot, ka Lielvārdes draudzē valdījusi lielāka tīrība nekā citur.⁹⁷ Divtelpu variantā mazākā telpa tika saukta par namu, bet lielākā – par dzīvojamo telpu. Namā atradās krāsns mute un sienā iebūvētā krāsns apsildīja otru istabu. Šeit varēja atrasties arī primitīvs ķēķis, kaut gan nereti tika būvēti speciāli “vārāmie namiņi”.⁹⁸ Dzīvojamām ēkām bija zemi griesti, klona grīdas un mazi lodziņi, pa kuriem bija grūti izvēdināt telpu krāsns kurināšanas laikā, tādēļ ziemas laikā telpas sienas noklāja kvēpi. Tikai turīgākās saimniecības varēja atļauties stikla rūtis. Pavasarī notika tīrīšana - sienas tika balsinātas vai nu ar balto kaļķi vai zilo mālu, bet logu rāmji, durvis un citas virsmas pārkrāsotas.⁹⁹ Par personīgo higiēnu rūpējās pirtīs, kas tika būvētas atstātas no pārējām ēkām, lai samazinātu iespējamā ugunsgrēka platību.¹⁰⁰

No galvenajām saimniecības ēkām minamas četras. Pirmā no tām ir lopu kūts. Tā varēja būt vai nu viena liela ēka sadalīta vairākās daļās, vai arī atsevišķas ēkas. Kūtis centās celt pagalma zemākajā daļā, lai virca no kūts netecētu “tīrajā” pagalmā, bet paliktu “netīrajā” pagalmā, sauktā par laidaru. Pie kūts nereti bija arī aploks, kurā turēja, piemēram, cūkas, kad tās neatradās ganībās. Analizējot datus par 35 saimniecībām no 1757. gada vaku grāmatas var noteikt, ka Lielvārdes muižas zemniekiem vidēji piederējušas 4,7 govīs (lielākais skaits no šīm 9, mazākais 1), 2,5 jaunlopi, bet vērši gan bijuši tikai 3 no apskatītajām saimniecībām, katrā viens.¹⁰¹ Salīdzinājumam, Dz. Liepiņa izpētījusi, ka pēc 1731. gada revīzijas datiem, Vidzemes zemnieku sētā bija vidēji 4,32 govīs, 2,69 jaunlopi un 0,39 vērši.¹⁰²

Atsevišķa ēka bija zirgu stallis, kuru bieži vien apvienoja ar ratnīcu – noliktavas telpu, kurā, kā par to jau vēsta tās nosaukums, glabāja ratus, ragavas, arī darbarīkus un citas saimniecībai nepieciešamas lietas.¹⁰³ No analizētajiem datiem var secināt, ka lielvārdiešiem saimniecībā bijuši vidēji 3 zirgi vai ķēves, un 0,8 kumeļi (ja bija, tad 1 vai 2).¹⁰⁴ Tikmēr Vidzemes vidējais – 3,18 zirgi un 0,82 kumeļi.¹⁰⁵

Trešā no galvenajām ēkām bija klēts. Vidzemē tās parasti bija nelielas ēkas, dažkārt pat vairākas vienā viensētā – vairākas mazas ēkas uzbūvēt un izmantot dažādiem nolūkiem bija

---

⁹⁶ Ibidem, 286. lpp.

⁹⁷ Ibidem, 289. lpp.

⁹⁸ KRASIŅA. Dzīvojamās ēkas, 27. lpp.

⁹⁹ NEMME, Zemnieku sadzīve, 289. lpp.

¹⁰⁰ KRASIŅA. Dzīvojamās ēkas, 23. lpp.

¹⁰¹ In: LNA LVVA 7172-4-173, 20. – 27. lp.

¹⁰² LIEPIŅA. Vidzemes zemnieki un muiža, 82. lpp.

¹⁰³ KRASIŅA. Dzīvojamās ēkas, 21. lpp.

¹⁰⁴ In: LNA LVVA 7172-4-173, 20. – 27. lp.

¹⁰⁵ LIEPIŅA. Vidzemes zemnieki un muiža, 82. lpp.

vieglāk un lētāk, nekā vienu lielu.¹⁰⁶ Visbeidzot, zemnieku sētās bija arī rijas, kurās norisinājās visi ar labības apstrādi saistītie darbi. Rijas ēka tika celta pēc iespējas augstākā vietā, lai efektīvāk izmantotu vēju labības vētīšanai un žāvēšanai.¹⁰⁷

Neatņemama viensētas daļa bija dažādie apstādījumi un dobes. Tika stādīti gan augļu dārzi, gan koki, kas apjoza viensētu un nodalīja to no apkārtējiem tūrumiem. Pie dzīvojamās ēkas kokus stādīja arī ar domu, ka ugunsgrēka gadījumā koki palēlinātu uguns izplatīšanās ātrumu. Gar dzīvojamo ēku veidoja puķu dobes un zāļu dobes – saskaņā ar tautas ticējumiem lupstāji atgaiņā no mājas čūskas. Dažādas pagalma daļas atdalīja gan zedeņu, gan kāršu žogi.¹⁰⁸

Zemnieku saimniecību sastādīja vairākas ģimenes. Pirmkārt, precēts saimnieks ar sievu un vēl neprecētajiem bērniem, kuri nebija devušies kalpot kādā citā sētā. Otrkārt, dēlmantinieks ar savu ģimeni. Treškārt, gan precēti, gan neprecēti kalpi ar savām ģimenēm un arī saviem lopiem. Ne vienmēr kalpu bērni dzīvoja kopā ar vecākiem – materiālo apstākļu spiesti vecāki savus bērnus nosūtīja kalpot uz citām zemnieku sētām. Lielģimenes, kur viensētu dalīja tikai vienas ģimenes vairāku paaudžu locekļi, nebija parasta lieta – tās varēja pastāvēt tikai tad, ja saimniecība spēja uzturēt, gan, piemēram, vecos ļaudis, gan tos saimnieka dēlus, kam nepienācās mantojums.¹⁰⁹ No dvēseļu revīziju materiāliem nav iespējams noteikt, cik un kādas ēkas tika apzīmētas ar konkrētas sētas nosaukumu, tādēļ nav pilnīgi skaidrs, kā zemnieku sētas iedzīvotāji sadalīja dzīvojamo telpu.¹¹⁰ Parasti vienā mājsaimniecībā dzīvoja 10 – 12 cilvēku, kuru skaits svārstījās dažādo demogrāfisko procesu un migrācijas dēļ, tādēļ dažkārt iespējams sastapt datus, kur vienā mājsaimniecībā ir 5 vai līdz pat 24 cilvēku.¹¹¹ Arī gadījumos, kur konstatēta tikai viena ēka, iedzīvotāju skaits nereti pārsniedza 10.¹¹² Vīriešu un sieviešu guļamvietas nav bijušas atdalītas, kas uztraucis Hūnu – viņam nav bijis pieņemams, ka puīši un meitas guļ vienā telpā, un ka līgava ar līgavaini guļ kopā uzreiz pēc saderināšanās.¹¹³ Tomēr Hūna satraukumam nav bijis liels pamats, ārlaulības bērni bijuši samērā reta parādība.¹¹⁴ Baltijas zemnieki, salīdzinājumā ar pārējo Krievijas impēriju, laulājās samērā vēlu – vīrieši 27 – 29, sievietes 24 – 26 gadu vecumā. Arī to, kas vispār neprecējās, bija diezgan daudz.¹¹⁵ Bērnu skaits arī nebija milzīgs, kas skaidrojams ar ar lielo mirstību.

---

¹⁰⁶ KRASIŅA, Dzīvojamās ēkas, 23. lpp.

¹⁰⁷ Ibidem, 71. lpp.

¹⁰⁸ Ibidem, 25. – 26. lpp.

¹⁰⁹ BĒRZIŅŠ (red.). Latvija 19. gadsimtā, 51. – 53. lpp.

¹¹⁰ Ibidem, 73. lpp.

¹¹¹ Ibidem, 51. lpp.

¹¹² Ibidem, 73. lpp.

¹¹³ NEMME, Zemnieku sadzīve, 290. lpp.

¹¹⁴ BĒRZIŅŠ (red.). Latvija 19. gadsimtā, 53. lpp.

¹¹⁵ Ibidem, 54. – 55. lpp.

Bez dažādajām kļaušām, par kurām tiks runāts nodaļas turpinājumā, zemnieku ikdienas darbi sastāvēja no personīgo tūrumu un dārzu apsaimniekošanas. Ar savu ražu zemnieki varēja mēģināt nopelnīt kādu grasi. Agrā pavasarī laukos ieradās komiji – Rīgas tirdzniecības firmu pārstāvji, kuri par nelielu priekšapmaksu slēdza darījumus ar zemniekiem par to ražu. Šie darījumi nebija ļoti izdevīgi pašiem zemniekiem, jo komiji centās piedāvāt pēc iespējas zemāku cenu, un zemniekiem nevarēja būt ne jausmas par to, kāda būs raža, taču tādi steidzami maksājumi kā nodevas spieda zemniekus piekrist šiem darījumiem.¹¹⁶

Reizi vai divas gadā mazajās pilsētās vai muižu centros norisinājās zemnieku gadatirgi, zināmi arī kā lopu tirgi, kur zemnieki pārdeva saimniecības saražotos linus, labību, arī lopus kā arī mājamatniecības ceļā saražotos priekšmetus. Lai gan laukos mita profesionāli amatnieki, zemnieki centās ietaupīt līdzekļus, paši veidojot dažādas saimniecībai nepieciešamas lietas – virves, maisus, dziju, arī darbarīkus.¹¹⁷ Gadatirgi deva iespēju apspriest vietējos notikumus un iegādāties sev nepieciešamās rūpniecības preces – nažus, izkaptis, audumu, utt.¹¹⁸ Ikdienā laukos ar tirdzniecību nodarbojās krodzinieki un dzirnavnieki.¹¹⁹ 19. gadsimtā Latvijas teritorijā zemnieki varēja sastapt ebrejus – klaiņojošos tirgotājus, kas devās no sētas uz sētu, piedāvādami dažādas preces.¹²⁰

2.2. Kļaušas

Kļaušas pēc savas definīcijas ir zemes rentes forma — bezmaksas darbs, kas zemniekiem dzimtbūšanas laikā bija jāveic muižā. Kļaušu jomā sastopami daudzi un dažādi termini. Pirmais no šiem ir kārtējās kļaušas, kuras varētu dēvēt arī par pamatkļaušām, jo tās pildīja visa gada garumā, noteiktu dienu skaitu katrā nedēļā un tajās ietilpa visi muižai nepieciešamie darbi.¹²¹ Kārtējām kļaušām bija savi nosaukumi atkarībā no tā, kāds bija kļaušas pildošā zemnieka statuss, proti, kļaušas, kurās devās zemnieks ar saviem darbarīkiem, zirgu un aizjūgu, sauca par īstenieka kļaušām, bet zemnieku attiecīgi par īstenieku vai zirdzenieku. Pēc likumiem, īstenieka kļaušu apjomu noteica pēc zemniekam iedalītās zemes apjoma lieluma.¹²²

Pie kārtējām kļaušām pieskaitīja arī kājinieku kļaušas, kurās zemnieks devās ar saviem darbarīkiem, taču zirgs nebija nepieciešams. Gadījumā, ja kājinieku kļaušu pildīšanu pieprasīja no zemnieka, kuram bija jāpilda arī īstenieka kļaušas, kājinieku kļaušas dēvēja par otrinieka kļaušām. Kājinieki kļaušās devās no Jāņiem (24. jūnijs) līdz Miķeļiem (29. septembris), pēc

---

¹¹⁶ Ibidem, 172. lpp.

¹¹⁷ Ibidem, 198. lpp.

¹¹⁸ Ibidem, 175. lpp.

¹¹⁹ Ibidem, 176. lpp.

¹²⁰ Ibidem, 174. lpp.

¹²¹ ĀBOLIŅA. Vidzemes zemnieku kļaušas un nodevas, 8. lpp.

¹²² LIEPIŅA. Vidzemes zemnieki un muiža, 92. lpp.

1731. gada sākuma datums pavirzījās uz Jurgiem (23. aprīlī), dažos gadījumos pat vēl ātrāk.¹²³ Kājnieku kļaušas bija galvenais kļaušu veids tiem zemniekiem, kam bija piešķirts neliels zemesgabals.

17. gadsimta beigās dažviet parādījās arī trešnieka kļaušas, Vidzemē sākotnēji tās visbiežāk izpaudušās kā lopu kopšana ziemas mēnešos, kurām arī bija atsevišķs nosaukums – kārtnieku kļaušas jeb kordas.¹²⁴ Šajās kļaušās visbiežāk sūtīja sievietes, kurām tika uzlikti tādi papildus pienākumi kā linu vēršana, aitu ciršana, veļas mazgāšana, vasarā arī muižas sakņu dārzu ravēšana.¹²⁵ Kārtnieku kļaušas bija jāpilda katrai zemnieku sētai pēc kārtas, no Miķeļiem līdz Jurgiem, dažkārt arī līdz Jāņiem.¹²⁶ Par iztiku darbiniekiem rūpējās saimnieki – kalpiem līdzī bija jādod ēdienu visām darba dienām, tādēļ parasti tiem nācās iztikt no maizes rieciena un citiem aukstiem ēdieniem visas nedēļas garumā. Ja saimniekiem nebija, ko dot līdzī, tad muiža baroja kalpus, taču muižas maize bija jāatstrādā vai jāatmaksā.¹²⁷

Vēl atsevišķi izdalāmas šķūtis jeb transporta kļaušas. Zemniekam ar savu pajūgu uz pilsētu bija jāved muižas ražojumi un zemnieku nodevas, kā arī jāved resursi no pilsētas uz muižu. Šķūtis bija sevišķi smagas, jo bieži vien tuvākā pilsēta atradās vairāku dienu braucienā no muižas.¹²⁸

Sevišķi steidzamo zemkopības darbu laikā tika rīkotas talkas, kurās bija jādodas ne tikai ierastajiem kļaušniekiem, bet arī papildus darba rokām. 17. gadsimtā talku laikā muižai bija jāpārūpējas par talcinieku pabarošanu un slāpju remdēšanu, izsniedzot tiem alu, maizi un aizdaru¹²⁹, bet 18. gadsimta gaitā talkas izzuda, tās aizvietojo ar ārkārtējām jeb papildus kļaušām, sauktām arī par palīga darbiem un liekajām gaitām, liecībām,¹³⁰ uz kuram dodoties par pārtiku bija jāpārūpējas pašam kļaušniekam.¹³¹ Šo palīgdarbu lielākā nelaime bija tāda, ka muižnieks varēja saukt zemniekus, kad vien tas bija nepieciešams. Protams, labākās dienas tika veltītas muižas laukiem, bet savus laukus zemniekiem nācās apkopt sliktos laikapstākļos.¹³²

18. gadsimta beigās visas kļaušas, kas bija ierakstītas vaku grāmatās, uzskatīja par kārtējām kļaušām, bet visus darbus, kas uzdoti ārpus tām – par ārkārtējām. 1797. gada landtāga lēmuma 6. paragrāfā uzskaitīti sekojoši ārkārtējo kļaušu veidi: jānopļauj un jāizkuļ muižas

¹²³ ĀBOLIŅA. Vidzemes zemnieku kļaušas un nodevas, 8. lpp.

¹²⁴ LIEPIŅA. Vidzemes zemnieki un muiža, 92. lpp.

¹²⁵ ĀBOLIŅA. Vidzemes zemnieku kļaušas un nodevas, 9. lpp.

¹²⁶ LIEPIŅA. Vidzemes zemnieki un muiža, 92. lpp.

¹²⁷ ĀBERS. Zemnieku stāvoklis, 265. lpp.

¹²⁸ ĀBOLIŅA. Vidzemes zemnieku kļaušas un nodevas, 9. lpp.

¹²⁹ LIEPIŅA. Vidzemes zemnieki un muiža, 93. lpp.

¹³⁰ ĀBERS. Zemnieku stāvoklis, 267. lpp.

¹³¹ ĀBOLIŅA. Vidzemes zemnieku kļaušas un nodevas, 9. lpp.

¹³² ĀBERS. Zemnieku stāvoklis, 267. lpp.

labība, jāizved mēsli muižas tīrumos, jānovāc siens, jālabo ceļi, jāceļ skolas un baznīcas, jānododas šķūtīs karaspēka pārvadāšanai, jānodod palīgstrādnieki degvīna dedzināšanai u.t.t.¹³³ Kā redzams, arī ārkārtas kļaušas ietilpa galvenie lauku darbi, kas jau tā bija kļaušinieku pamatdarbs. Tā kā ārkārtējo kļaušu lielums nebija atkarīgs no zemniekam iedalītā zemes apjoma, tās noderēja kā legāls pamatojums kļaušu sloga palielināšanai.

Ar lauksaimniecību saistītie darbi bija ierastākais kļaušu izpildes veids, taču ne vienīgais. Kā jau minēts, tie varēja būt saistīti ar amatniecību, piemēram, dzijas vērpšana, virvju vīšana, vai arī rūpnieciskas dabas. Lielvārdes muižas gadījumā vērā ņemami divas rūpniecības sfēras – degvīna dedzināšana un darbs dažādos cepļos (ķieģeļu, kaļķu, darvas). Lai gan nav saglabājušies precīzi skaitļi, no Oto Hūna rakstītā zināms, ka Lielvārdes muiža aktīvi izmantoja tās ģeogrāfiskās priekšrocības, izmantojot Daugavas krasta atseguma kaļķakmeni, bet no apkārtnē pieejamajiem sarkanā māla depozītiem ražojusi “skaistus ķieģeļus un dakstiņus”, pa ūdensceļu tos vedot uz Rīgu pārdošanai, tā labi nopelnot.¹³⁴

Kļaušas varēja tikt atstrādātas vai nu ciešā muižas uzraudzībā vai arī kā gabala jeb akorda darbs, kur kļaušiniekam tika ierādīts zemes gabals, kas tam noteiktā laikā jāapstrādā. No 1804. gada likumiem var minēt sekojošu piemēru: vienas kļaušu dienas ieskaitīšanai vienam gājējam (sauktam arī par darbinieku) smagā, mālainā vai akmeņainā zemē, pirmo reizi to arot, bija ikdienu jāapar 7500 zviedru kvadrātloktis, vidējā vai vieglā zemē – 10000. Ja zemes gabals tiek arts otro reizi, smagā zemē 12500, vidējā 13333,3, bet smilšainā – 15000 zviedru kvadrātloktis. Ja darbs netiek paveikts laikus, tas jāatstrādā nākamajā nedēļā.¹³⁵

Kļaušu slogs kļuva smagāks, kad muižas pārgāja uz t. s. riežu sistēmu. Riežas bija parādījušās jau pirms brīvvališanas, taču tieši pēc brīvvališanas tās kļuva par muižnieku iecienītu darba veidu.¹³⁶ Katrai zemnieku saimniecībai tika izdalīta rieža – muižas tīruma gabals, par kuru saimniecībai bija jāparūpējas – darbā vairs nedevās atsevišķi kļaušinieki, bet bija jāiesaista visa saime, pretējā gadījuma saimnieks ātri vien tiktu sodīts par iekavēto darbu.¹³⁷ Bija muižas, kurās no zemniekiem tika prasīts tikai uzart, noecēt un apsēt riežu, bet bija arī gadījumi, kad zemniekiem bija par riežu jāparūpējas līdz pat graudu izkulšanai un to nogādāšanai muižas klētī. Pieaugot muižām piederošo tīrumu platībām, palielinājās arī riežu lielums, līdz beidzot tās kļuva tik lielas, ka zemnieku saimēm radās grūtības tās apstrādāt pilnībā, nemaz nerunājot par

¹³³ ĀBOLIŅA. Vidzemes zemnieku kļaušas un nodevas, 10. lpp.

¹³⁴ J. JENŠS. Kapitālistiskā manufaktūra Vidzemē XVIII gadsimta beigās un XIX gadsimta sākumā, Rīga 1951, 16. lpp.

¹³⁵ ĀBERS. Zemnieku stāvoklis, 269. lpp.

¹³⁶ Ibidem, 270. lpp.

¹³⁷ Ibidem, 271. lpp.

personīgo lauku kopšanu. Riežu sistēma neatcēla jau pastāvošās kļaušas, zemniekiem paveicās, ja to apjoms tika samazināts.¹³⁸

Kļaušu apmēru noteica, ņemot vērā zemes gabala ienesību. Vienkāršības pēc kā piemēru var minēt 1804. gada likumos noteikto kārtību, kas lika pārmērīt zemi pēc jau iepriekš eksistējušās zviedru taksācijas metodes.¹³⁹ Šajā zviedru metodē 1 mucas vieta zemes atbilda 14000 zviedru kvadrātloktīm, kas metriskajā sistēmā atbilst ½ hektāram. Šāda izmēra tūruma zemes gabals, kas atzīts par augstākās kvalitātes jebšu pirmā labuma zemi, pēc normatīviem gadā deva vidēji 2 pūrus rudzu, un šie 2 pūri rudzu tika pielīdzināti 1 zemes dālderim jeb 90 grašiem. Šeit dālderis un graši neapzīmē naudas vienības, bet kalpo kā vēl vienas mērvienības nosaukums. Pašas zemnieku saimniecības tika vērtētas arklos – 80 zemes dālderu atbilda 1 arklam.¹⁴⁰

Šī dāldera mērvienība ņēma vērā tikai zemes ražīgumu, nevis reālo platību. Otrā labuma tūrums ½ ha apmērā atbilda 75 grašiem, trešā labuma 60, bet ceturtā – 45,¹⁴¹ tādēļ tiem zemniekiem, kuru zeme nebija labas kvalitātes nācās pielikt daudz vairāk piepūles, lai gūtu ražu, ar kuru varētu apmaksāt muižnieka pieprasītās nodevas un parūpēties arī par savu iztikšanu. Meža zemei bija vēl mazāka vērtība un mazāka ienesība, bet bija jāpieliek divkārtšas pūles, lai to apstrādātu, tādēļ saimnieki, kuru zemes bija mežainos apvidos nereti bija diezgan trūcīgi.¹⁴²

Graši šajā sistēmā parādās kā darba mērvienība, proti, zemniekiem zemes vērtība bija jāatstrādā kļaušās un, lai zinātu cik bieži jānododas kļaušās, zemes vērtību pielīdzināja darbam. Pēc 1804. gada normatīviem 1 zirdzineka dienas darbs bija novērtēts ar 4 grašiem, kājinieka ar 3, no kā izriet, ka 1 zemes dāldera atstrādāšanai zirdziniekam bija jāstrādā 22 ½ dienas, bet kājiniekam – 30.¹⁴³ Pēc M. Svarānes secinājumiem, 19. gadsimta sākumā vidusmēra saimniecība bija 19-20 dālderu jeb ¼ arkla vērtā.¹⁴⁴ To apstiprina arī Lielvārdes muižas 1757. gada vaku grāmatas dati, kur no 44 saimniecībām¹⁴⁵ 31 ir ¼ arkla vērtas, 10 ir 1/8, bet tikai 3 – ½ arkla vērtībā.¹⁴⁶

¹³⁸ ĀBOLIŅA. Vidzemes zemnieku kļaušas un nodevas, 10. lpp..

¹³⁹ ĀBERS. Zemnieku stāvoklis, 274. lpp.

¹⁴⁰ Ibidem, 275. lpp.

¹⁴¹ Ibidem, 275. lpp.

¹⁴² Ibidem, 277. lpp.

¹⁴³ Ibidem, 275. lpp.

¹⁴⁴ SVARĀNE, Saimnieks un kalps, 36. lpp.

¹⁴⁵ Arhīva dokumenti ir sliktā stāvoklī, tādēļ šie dati ir ņemti no tās dokumentu daļas, kas nepārprotami attiecas uz 1757. gadu.

¹⁴⁶ In: LNA LVVA 7172-4-173, 20. – 27. lp.

Līdztekus kļaušu darbiem zemniekiem bija jāmaksā muižai arī naturālajās jeb “graudā”. Šīs nodevas vienmēr bija mazākā daļa no zemniekiem uzliktā sloga un kā izpētījis Benno Ābers, pretēji kļaušām, muižnieki nav centušies nodevu lielumu palielināt - muižai izdevīgāk bija gūt brīvo darbaspēku kļaušu ceļā. Nodevu sastāvs bija atkarīgs no muižas nepieciešamībām. Lielvārdes 1809. gada vaku grāmatā¹⁴⁷ naturālajās nodevās (*Natural Abgaben*) prasīti: rudzi, mieži, auzas, siens, lini, medus, apiņi, kaņepes, maisi, vecas vistas, striķi un olas. Nodevas varēja pieprasīt arī naudas formā.¹⁴⁸

2.3. Zemnieku sociālā dzīve

Lai neradītu iespaidu, ka zemnieku dzīve sastāvēja tikai un vienīgi no darba muižas un savā labā, vērts pievērsties diviem citiem lauku dzīves stūrakmeņiem – krogiem un baznīcai.

Krogi vienmēr bijušas ļoti daudzpusīgas institūcijas. Tie dod pajumti ceļotājiem un to transportam, kur tie var pārļaut nakti un sliktus laikapstākļus, tie ir droša vieta, kur atvilkt elpu un iestiprināties pirms ceļa turpināšanas. Vietējiem iedzīvotājiem krogs kalpoja kā sabiedriskā telpa, kur pie alus kausa apspriest jaunākās ziņas un idejas, pārmīt pāris vārdus ar kādu tuvāku vai tālāku ceļotāju, vai arī parunāt ar krodzinieku, kurš nereti nemaz nebija no latviešu zemnieku vidus. Kā piemēru var minēt Lielvārdes Ūbeļkrogu jeb Baznīckrogu, kas vēl joprojām atrodas dažu minūšu gājumā no bijušās muižas vietas. Dvēseļu revīzijas palīdz izsekot krodziniekiem, dodot to vārdus, un no šiem datiem var uzzināt, ka 1795. gadā Ūbeļkrogā¹⁴⁹ saimniekojis kāds ebrejs vārdā Saloms Gros[hofs]¹⁵⁰, bet 1834.¹⁵¹ un 1850.¹⁵² gadā krodzinieks bijis Ābrams Bankovics (*Ahbram Bankowiz*). Šeit vēl jāatgādina, ka Lielvārdē, netālu no šī paša kroga bija pārceltuve, tādēļ sastapt cilvēkus no Kurzemes šeit nebūtu nekāds pārsteigums. Krogos norisinājās arī dažādi svētki, tika rīkotas krogus balles, pēc svinīgās daļas krogā pulcējās kāzinieki un kristībnieki, bet pēc bērēm krogā notika bērnu mielasts. Nemieru laikā tieši krogs kļuva par zemnieku sapulču vietu.¹⁵³

Krogi pildīja arī veikala funkciju. 18. gadsimtā, pēc tam, kad 1729. gadā ģenerālgubernators bija izdevis rīkojumu, ar kuru degvīna tecināšana tika atļauta tikai muižniekiem un mācītājiem, degvīna pārdošana kļuva par vienu no galvenajiem muižu ienākuma avotiem.¹⁵⁴ Kopš 1769. gada degvīnu bija atļauts pārdot lauku krogos, bet no 1774.

¹⁴⁷ In: LNA LVVA 7172-4-173, 64. – 73. lpp.

¹⁴⁸ ĀBERS. Zemnieku stāvoklis, 314. lpp.

¹⁴⁹ In: LNA LVVA 199-1-245, 29. lpp.

¹⁵⁰ Oriģināls grūti izlasāms.

¹⁵¹ In: LNA LVVA 199-1-245, 361. lpp.

¹⁵² In: LNA LVVA 199-1-245, 445. lpp.

¹⁵³ S. CIMERMANIS (red.). Latvijas etnogrāfiskais brīvdabas muzejs. Rīga 1978, 38. lpp.

¹⁵⁴ ARNO TEIVENS. Latvijas lauku krogi un ceļi. s.l. 1995, 65. lpp.

gada muižām bija ļauts celt jaunus krogus, tādējādi stimulējot to skaita palielināšanos.¹⁵⁵ Šeit zemnieki varēja iegādāties ne tikai alu un degvīnu, ko paši vien dedzinājuši muižas brūzī, bet arī dažādas citas sev nepieciešamas preces: siļķes, tabaku, sāli, postalādas, dažādus dzelzs priekšmetus.¹⁵⁶ Par luksusa precēm uzskatīja tēju, kafiju un vīnu.¹⁵⁷ Historiogrāfijā nav vienprātības par to, cik liels bija degvīna patēriņš zemnieku vidū 19. gadsimtā, bet fakts, ka Vidzemes guberņas valde centās ierobežot šo praksi 19. gadsimta otrajā ceturksnī izdodot rīkojumu¹⁵⁸, kas stringri notieca kādai ir jābūt degvīna cenai, norāda uz to, ka bija pamats uztraukumam par pārmērīgu alkohola lietošanu. Arī Hūns, rakstot par Lielvārdi, pievērš uzmanību vietējo zemnieku mīlestībai pret alkoholu, rosinot celt brandvīna cenas un aizliegt tā pārdošanu mājās un dievkalpojumu laikā. Pat Ūbeļkroga saimnieki, būdami vien pusversts attālumā no baznīcas, neievēroja šo liegumu¹⁵⁹, kas bija pastāvējis jau 17. gadsimtā.

Simboliski noejot šo pusvērsti no Ūbeļkroga, nokļūstam pie baznīcas. Kopš reformācijas notikumiem 16. gadsimtā, luterānisms kļuva par galveno kristietības novirzienu Baltijas reģionā. Pirmās ziņas par luterāņu baznīcas darbību Lielvārdes draudzē datējamas ar 1668.gadu, kad pēc zviedru-poļu kara beigām Lielvārdes muižas īpašnieki uzcēluši koka baznīcu ar dēļu jumtu.¹⁶⁰ 1747.gadā muižas īpašnieks Heinrihs fon Volfenšilds par saviem līdzekļiem uzcēla pilnīgi jaunu baznīcu, šoreiz jau mūra, nevis koka, ar 300 sēdvietām.¹⁶¹ Šī pati baznīca, vairākkārt pārbūvēta un pēc 1. pasaules kara notikumiem atjaunota, ticīgajiem lielvārdiešiem kalpo arī mūsdienās.

Vidzemes zemnieku dzīvē baznīca saistījās ar pāriešanu no viena dzīves posma uz nākošo – šeit kristīja bērnus, laulājās un aizvadīja pēdējā gaitā. Par to, cik saistošs zemniekiem bija mācītāju sprediķu garīgais saturs droši spriest nevar, bet pēc prof. Luda Adamoviča pētījumiem var spriest, ka ļoti ilgi latviešiem tuvi bija senču ticējumi, bet vācu mācītāji tika uzskatīti par tādiem pašiem kungiem, kā muižnieki.¹⁶² Tieši no baznīcas kanceles tika izsludināti muižnieku radītie likumi un paziņojumi, arī soda izpildes vietas nereti atradās pie baznīcām, kur pēc dievavārdiem zemniekiem izpildīja miesas sodus. Protams, zemnieku attieksme pret pašu mācītāju bija atkarīga no šī cilvēka personības. Bakalaura apskatītajā laika posmā Lielvārdē kalpo trīs mācītāji. 1786. gadā par Lielvārdes evaņģeliski luteriskās draudzes mācītāju kļu

---

¹⁵⁵ Ibidem, 66. lpp.

¹⁵⁶ CIMERMANIS (red.). Brīvdabas muzejs, 38. lpp.

¹⁵⁷ TEIVENS. Krogī un ceļi, 73. lpp.

¹⁵⁸ BĒRZIŅŠ (red.). Latvija 19. gadsimtā, 172. lpp.

¹⁵⁹ NEMME. Zemnieku turības atspoguļojums Oto Hūna materiālos, 280.lpp

¹⁶⁰ VITOLDS MAŠNOVSKIS. Latvijas luterāņu baznīcas: vēsture, arhitektūra, māksla un memoriālā kultūra, 2.sēj. s.l. 2007, 392.lpp

¹⁶¹ ARVEDS ŠVĀBE (red). Latviešu konversācijas vārdnīca, 94.burtnīca. Rīga 1927, 24045. sleja

¹⁶² LUDIS ADAMOVIČS. Raksti par Latvijas baznīcas vēsturi. s.l. 1978. 26. lpp.

Teodors Šenbergs, kurš šajā amatā paliek līdz pat savai nāvei 1824. gadā. Šenbergs aktīvi piedalījies draudzes dzīvē, kļūstot par krusttēvu dažiem latviešu un gandrīz visu vācu ģimeņu bērniem. Šenbergs aktīvi rūpējies par draudzes izglītību – viņa kalpošanas laikā izveidotas jaunas un sakārtotas jau esošās Lielvārdes draudzes skolas.¹⁶³

Pēc Šenberga nāves uz Lielvārdi pārceļas Dionīzijs Gotfrīds Krons, kurš iepriekš kalpojis Lazdonas un Madlienas draudzēs.¹⁶⁴ Dionīzijs bija pirmais no trim Kronudzimtas pārstāvjiem, kas kalpojuši Lielvārdes draudzē. Atšķirībā no Šenberga, Krons neesot bijis aktīvssavas draudzes sabiedriskajā dzīvē. Līdztekus darbībai Lielvārdes draudzē, Dionīzijs Krons bijis Latviešu literārās biedrības biedrs, tulkojis sprediķus un garīga satura grāmatas. Dionīzijs mirst 1838.gada 16.maijā, un viņa pienākumus pārņem viņa vecākais dēls Kārlis Gotfrīds Georgs Krons. Kārlis Gotfrīds Krons apprec Teodora Šenberga meitu, bet pēc tās nāves ieprecas Rembates muižas īpašnieku, Berensu fon Rautenfeldu, dzimtā. Lai gan Kārlis Gotfrīds Krons mācītāja amatā pavadīja pusgadsimtu (1838. – 1878.), pēc laikabiedru ziņām ar draudzi viņš cieši strādājis tikai pirmos desmit gadus no šī laika.¹⁶⁵

2.3. Izglītība

Trešā baznīcas funkcija zemnieku dzīvē bija to garīgā un laicīgā izglītošana. Pirmās ziņas par Lielvārdes apkārtnes bērnu izglītošanu datējamas ar 1726. gada ziemu¹⁶⁶, bet bakalaura darbā apskatītā laika posma sākumu raksturot palīdz ziņas no 1783. – 1787. gados notikušajām baznīcu vizitācijām. 1785. gada vizitācijas materiālos Lielvārdes draudzes priekšnieks ziņojis, ka draudzes zemnieku bērnus māca “viens kārtīgs vācu skolmeistars”. Otrs skolotājs draudzes novadā bija kāds zemnieks, kurš skolas vajadzībām pie savas dzīvojamās mājas izveidojis piebūvi – istabu ar logiem, kurā bijusi ērta mācīšana. Atlīdzībā par mācīšanu šis zemnieks no muižas kā atlīdzību saņem labību. Nav teikts ne cik skolēnu šiem skolotājiem bijis, ne cik tiem maksāts.¹⁶⁷ Šajā vizitācijā dota arī vispārēja statistika par draudzes novada skolēnu skaitu:

2.3.1. Lielvārdes draudzes novada skolēni 1783./1784. un 1786./1787. gadā

(pēc Vičs A. *Latviešu skolu vēsture*, 221. lpp)

	1783./1784. gadā	1786./1787. gadā
Draudzes skolā	59	12
Mājskolā	19	14

¹⁶³ Lielvārdes evaņģeliski-luteriskā baznīca. Pieejams: <http://www.ltn.lv/~dainize/baznica/lielv.html> [Skatīts 18.05.2022]

¹⁶⁴ G.KLĒMANIS. Lazdonas draudze senāk un tagad. Lazdonas ev. Lut. Baznīcas valdes izdevums 1929, 13.lpp

¹⁶⁵ Lielvārdes evaņģeliski-luteriskā baznīca. Pieejams: <http://www.ltn.lv/~dainize/baznica/lielv.html> [Skatīts 18.05.2022]

¹⁶⁶ ANDREJS VIČS. *Latviešu skolu vēsture*. Rīga 1923. 32. lpp.

¹⁶⁷ *Ibidem*, 200. lpp.

Pie vecākiem	650	715
Kopskaits	728	741

Savukārt ar 1799. un 1800. gadu datētajos mācītāja Šēnberga ziņojumos, Lielvārdes draudzes zemnieku lasītprasmes līmenis bija novērtēts sekojoši:

2.3.2. Lielvārdes draudzes zemnieku lasītprasmes novērtējums 1799./1800.g.

(pēc Vičs A. *Latviešu skolu vēsture*, 248. lpp)

Gads	Lasīt pratēji			Lasīt nepratēji			Iedzīvotāju kopskaits
	Līdz 16 g.v.	16 g. un vecāki	Kopā	Līdz 16 g.v.	16 g. un vecāki	Kopā	
1799.	280	1909	2189	185	674	859	3048
1800.	303	1510	1813	171	675	846	2659

Salīdzinājumam, dati par visu Vidzemes latviešu daļu 1800. gadā:

2.3.3. Vidzemes latviešu daļas iedzīvotāju lasītprasmes novērtējums 1800. gadā

(pēc Švābe A. *Latvijas vēsture, 1800. – 1914.*, 155. lpp.)

Aprinķis	Draudžu skaits	Lasīt pratēji	Lasīt nepratēji
Rīgas	17	29034	17948
Cēsu	14	33870	22851
Valmieras	12	27509	14973
Valkas	11	26745	12814
Kopā	54	117158	68586

Izglītības jomā strukturālas izmaiņas tika uzsāktas Aleksandra I laikā. Tika izveidota Tautas apgaismības ministrija (TAM), kuras kompetencē atradās visu līmeņu izglītība. TAM pakļautībā atradās Galvenā skolu valde, kuras locekļiem bija jāpārziņ notiekošais tiem piešķirtajā mācību apgabalā. Vidzeme, kopā ar Kurzemi, Igauniju un Somiju piederēja pie Tērbatas mācību apgabala.¹⁶⁸ 1803. gada 24. janvārī imperators apstiprināja Galvenās skolu valdes izstrādātos Tautas apgaismības iepriekšējos noteikumus, kuros Krievijas impērijas

¹⁶⁸ HELMUTS GUĻEVSKIS. Izglītības tiesiskie pamati Krievijā un Baltijas guberņās XVIII gadsimtā un XIX gadsimta pirmajā pusē. In: *Scientific Journal of Riga Technical University*, 2011, vol. 18, 19. – 32. lpp., šeit 24. – 25. lpp.

izglītības sistēma tika sadalīta 4 līmeņos: draudzes, apriņķa, guberņu skolās jeb ģimnāzijās, un universitātēs. Bakalaura darbā apskatītajā laika posmā zemnieku dzīvē vietu ieņēma tikai pirmie divi līmeņi.¹⁶⁹

Šie noteikumi noteica, ka katrā draudzes novadā (nelielu draudzes novadu gadījumos arī vienā no diviem) jābūt vismaz vienai draudzes skolai. Tika izvirzīti sekojoši draudzes skolu mērķi: pirmkārt, jauniešu sagatavošana mācībām apriņķa skolā, ja tie vēlētos turpināt savu izglītību, otrkārt “dot zemnieku un citu kārtu jauniešiem viņu kārtai atbilstošas zināšanas”, tas ir, šajās skolās bija jā mācīja gan lasīt un rakstīt, gan aritmētikas pamati, gan jādod pamata zināšanas ticības jautājumos, kā arī jā mācīja par tādām tēmām kā anatomija, veselības aizsardzība, mājsaimniecība un dabaszinātnes.¹⁷⁰ Īsumā – visaptveroša pamata izglītība pēc šī laika standartiem. Mācības ilga divas ziemas sezonas, sliktu sekmju gadījumā mācītājs, kura pārraudzībā bija draudzes skola, varēja likt turpināt mācības. Noteikumos bija minēts arī tas, ka muižu ciematos draudzes skolas bija jā uztur muižniekiem un tikai valsts ciematos draudzes locekļiem¹⁷¹, bet, šķiet, ka šis slogs vienmēr bijis uzvelts zemniekiem. Draudzes skolu celšana visu dzimtbūšanas periodu bija bijusi zemnieku pienākums, tiem bija jā dod šķūtiis būvmateriālu piegādei, jā sūta strādnieki klausās un jā nodrošina puse no pieaicināto amatnieku algas.¹⁷²

1806. gadā veiktajā aptaujā teikts, ka gan Lielvārdē, gan draudzes filiālē Lieljumpravā ir savas draudzes skolas ēkas ar tām pieguļošām saimniecības ēkām un apstrādājamo zemi. Lielvārdē par skolmeistaru strādājis kāds Johans Brunengraberis.¹⁷³ Nākamajā, 1811. gada martā veiktajā aptaujā Lielvārdes mācītājs atbildējis, ka Lielvārdes skolā lasīt mācījušies 10-15 bērni, bet 6 latviešu bērnu vecāki piemaksājuši, lai viņu bērniem mācītu arī vācu valodu.¹⁷⁴

Apriņķa skolām bija jā atrodas katrā guberņas un apriņķa pilsētā. Šo skolu pamatuzdevums bija sagatavot audzēkņus mācībām ģimnāzijā, tajās tika mācīta arī ģeogrāfija, vēsture, zīmēšana un citas tēmas, daudz dziļāk nekā tas notika draudzes skolās. Tomēr ne vienmēr zemnieku dēli tika tā lāk par draudzes skolu. Muižnieki nebija ī paši naski uz likumu izpildi un zemnieku bērnu izglītošanu. Tie pretojušies bērnu sūtīšanai uz apriņķa skolām, kā argumentu izmantojot tēzi, ka izglītības rezultātā darba rokas aizplū dīs no pagasta, muižas palikšot bez strādniekiem un lauku mājas bez saimniekiem. Dažkārt muižnieki aizgājuši pat tik tālu, ka draudējuši zemniekus izlikt no mājām, ja tie savus bērnus sūtīšot uz apriņķa skolu.¹⁷⁵

---

¹⁶⁹ Ibidem, 25. lpp.

¹⁷⁰ Ibidem.

¹⁷¹ Ibidem.

¹⁷² ŠVĀBE. Latvijas vēsture, 171. lpp.

¹⁷³ ANDREJS VIČŠ. Latviešu skolu vēsture. Rīga 1928, 12. lpp.

¹⁷⁴ Ibidem, 19. lpp.

¹⁷⁵ ŠVĀBE. Latvijas vēsture, 168. lpp.

Lai arī kāda nebūtu, 1820. gadā tika apstiprināti papildinājumi likumos, kas attiecās tieši uz Tērbatas mācību apgabalu – pirmkārt, zemākā līmeņa skolas bija jādēvē par pamatskolām vai tautskolām, nevis draudzes skolām kā līdz šim, otrkārt, aprinča skolu mācību priekšmetu sarakstos tika ieviestas latīņu un grieķu valodas stundas.¹⁷⁶

1819. gada likumi teorētiski lika stingrākus pamatus skolu sistēmai. Šajos likumos skolu lietas iztirzātas 40 pantos. Pirmkārt, līdztekus jau pastāvošajam noteikumam draudzes skolu katrā draudzes novadā, 1819. gada likumi noteica arī to, ka uz katriem 1000 iedzīvotājiem bija jābūt vienai pagasta skolai. Pagasta skolās bija jāsuāta bērni “sākot ar desmito dzīves gadu”, uz četrām stundām katru dienu, kurās mācīja lasīt un dziedāt, kā arī lika iekalt “galvas gabalus” no katehisma, kurus pēc tam vajadzēja atstāstīt. Mācību periods ilga no Mārtiņiem līdz 10. martam. Par katru dienu, ko bērns nokavēja, vecākiem pagasta kasē bija jāiemaksā sods 5 kapeiku apmērā.¹⁷⁷ Savukārt draudzes skolās uzņēma zēnus no 14 līdz 17 gadu vecumam, katrā skolā vismaz 12. Draudzes skolās mācīja rakstīt, rēķināt, kā arī latviešu un, kā to zinām no Lielvārdes, dažkārt arī vācu valodu. Ja par kāda bērna uzturēšanu rūpējās muiža vai pagasts, nevis vecāki, tad pēc skolas pabeigšanas šim jaunajam cilvēkam bija 6 gadus jākalpo par skolotāju vai rakstvedi.¹⁷⁸

1819. gadā visā Vidzemē mājās mācījušies 39000 bērnu, bet bijušas tikai 15 draudzes skolas ar 41 skolēnu un 83 pagasta vai muižas skolas ar 1900 skolniekiem.¹⁷⁹ Mazo bērnu skaitu pagasta skolās var izskaidrot, ņemot vērā vairākus apsvērumus: gan muižnieku, gan pašu zemnieku nevēlēšanos zaudēt darba rokas, vecāku uzskatus, ka tie paši spēj bērnus apmācīt un apgrūtinājumu, ko zemniekiem radīja vajadzība sagādāt bērniem ēdienu līdzņemšanai. Vēl mināms arī tas, ka skolu ēku un skolotāju hroniski trūka, tādēļ eksistē aplēses, ka vēl 1855. gadā tikai katrs desmitais bērns gāja pagasta skolā.¹⁸⁰

Nikolaja I nākšana pie varas viesa korekcijas arī izglītības jomā. Krievijā tika veiktas milzīgas reformas, kuru mērķis bija skolu standartizēšana. Pateicoties iepriekšējām privilēģijām un Nikolaja I pozitīvajam viedoklim par Baltijas guberņām, Tērbatas un Viļņas mācību apgabalus šīs reformas skāra mazākā mērā. No reformām vērts pieminēt to, ka aprinča skolās tika atļauts rīkot speciālus kursus, kas vērsti uz apvidū nepieciešamo tirdzniecības un rūpniecības darbinieku izglītošanu, un aprinča skolas pabeigušie ģimnāzijās varēja iestāties,

---

¹⁷⁶ GUĻEVSKIS. Izglītības tiesiskie pamati, 26. lpp.

¹⁷⁷ ŠVĀBE. Latvijas vēsture, 171. lpp.

¹⁷⁸ Ibidem.

¹⁷⁹ Ibidem, 155. lpp.

¹⁸⁰ Ibidem, 174. lpp.

izlaižot pirmo klasi.¹⁸¹ Tomēr jau atkal zemnieku dēli no tā maz ko guva. Juridiski Vidzemes zemnieku brīvvalšanas likumi neliedza zemniekiem savus dēlus sūtīt uz ģimnāziju iegūt vidējo izglītību, vai pat uz universitāti iegūt augstāko, taču Nikolaja I izglītības ministrs Uvarovs izsūtīja apkārtrakstu, kurā noteica, ka ģimnāzijās uzņemami tikai muižnieku, pirmās ģildes tirgotāju un ierēdņu dēli, faktiski liedzot zemnieku dēliem jebkādu iespēju uz sociālo mobilitāti un izklūšanu no zemnieku kārtas.¹⁸²

2.4. Secinājumi

Šķiet, ka visa zemnieka dzīve bija jāpakārto muižas prasītajām klausām – saimniekiem jāpārlicinās, ka viņu kalpiem ir vajadzīgais inventārs, lai dotos klausās un, ka tie, kas paliek mājās, spēj izdarīt visu nepieciešamo, lai saimniecība varētu ne tikai nomaksāt visas nodevas, bet arī spētu sevi uzturēt. Darba autoram neizdevās noskaidrot tieši kāds bija Lielvārdes muižas zemnieku klaušu slogs, taču no Oto Hūna liecībām iespējams secināt, ka, lai arī kādas nebūtu bijušas muižas prasības, Lielvārdes zemnieki netika izputināti un spēja atļauties būvēt atsevišķas dzīvojamās ēkas, tās apsildīt un uzturēt tajās kārtību un tīrību. Runājot par sociālajiem aspektiem - pēc lasītpratēju skaita var secināt, ka vietējie zemnieki pievērsa uzmanību izglītībai, jo 1800. gadā Lielvārdes lasītpratēju skaits ir par 5 procentiem augstāks nekā Vidzemes vidējais (68, 18% pret 63,07%). Tomēr jāatzīme, ka ne Hūna liecības par zemnieku turību, ne lasītpratēju skaits norāda uz īpaši lieliskiem apstākļiem – tie ir nedaudz labāki par vidējo. Zemniekiem gāja secen ienākumi no vietējiem ķieģeļu un kaļķu cepļiem – šie ienākumi nonāca muižas rīcībā. Vēl pie sociālajiem apstākļiem jāpiemin Lielvārdes ģeogrāfiskais stāvoklis, daudzie krogi un lielā iespēja vietējiem zemniekiem satikt ceļotājus no tālienes, kuri varēja dalīties ar ziņām un iedejām no pārējās impērijas, it īpaši Kurzemes guberņas un Lielvārdes zemnieki nebūt nebija kāda izolēta lauku nostūra iedzīvotāji.

---

¹⁸¹ GUĻEVSKIS. Izglītības tiesiskie pamati, 29. lpp.

¹⁸² ŠVĀBE. Latvijas vēsture, 168. lpp.

3. VIDZEME LĪDZ DZIMTBŪŠANAS ATCELŠANAI (1795. – 1819.)

Kā minēts iepriekšējā nodaļā, Katrīnas II reformas strauji aprāvās, pie varas nākot Pāvilam I. Vidzemes muižniecībai svarīgākā no Pāvila pavēlēm bija dažādo reformu atcelšana, atgriežot Baltijas autonomiju un visas ar to saistītās privilēģijas.¹⁸³ Vidzemes muižnieku atelpas mirklis bija pavisam īss, jo jau drīz šis privilēģētais stāvoklis jau atkal tika apdraudēts. Galma apvērsuma rezultātā 1801. gada pavasarī pie varas nāca Aleksandrs I, kurš savā 12. marta manifestā solīja sekot Katrīnas II piemēram. Pirmos desmit Aleksandra I valdīšanas gadus vēsturnieki raksturojuši kā reformu un liberālisma periodu¹⁸⁴, kas strauji aprāvies 1812. gadā, kad valsts iekšpolitika pievērsās kara laikam aktuālajām tēmām. Kad Napoleona radītie draudi vairs nebija valdības dienaskārtībā, Krievijas impērijas politiskajā arēnā valdošo pozīciju ieņēma konservatīvie spēki, kurus tagad atbalstīja arī pats imperators.¹⁸⁵

Kā daļa no liberālajām reformām, 1801. gada 3. decembrī tika izdots Aleksandra I ukazs par staciņa¹⁸⁶ atcelšanu un tā vērtības pievienošanu galvasnaudai, prasot no katra vīrieša 1,28 rubļu, tāpat kā visā pārējā Krievijā. Staciņa atcelšana zemniekiem nedeva daudz labuma divu iemeslu dēļ. Līdz šim staciņu zemnieki maksāja pildot kļaušas muižnieka labā, bet tagad muižnieki nevēlējās atteikties no šīm kļaušām, pat ja to noteica likums. Attiecīgi, nenodrošinot šo kļaušu atcelšanu, faktiski šis likums palielināja zemnieku nodevu apmēru. Līdzīgi kā 1783. un 1784. gada galvasnaudas nemieri, arī Kauguru nemieri sākās ar neveiksmīgu ukaza skaidrojumu zemniekiem. Skaidrojums bija tikai dzirkstele, kas aizdedzināja šo neapmierinātības pulvertorni. No vienas puses bija zemnieki, kuri vēlējās saistības ar valdību kārtot pa taisno, nevis caur muižniekiem, bet no otras puses bija muižnieki, kuri nevēlējās samazināt kļaušu smagumu, uztraucoties par savu ienākumu samazināšanos.¹⁸⁷

1802. gada rudenī ap 3000 Cēsu, Raunas, Burtnieku un Valmieras draudžu zemnieki sacēlās pret muižniekiem, paziņojot, ka klausīs tikai Aleksandram I. Nemieru apspiešanā tika pielietota artilērija, kazaki un zaldāti – pirmajā sadursmē tika nogalināti 14 zemnieki un vairāki citi ievainoti. Sacelšanās vadoņiem un aktīvākajiem dalībniekiem tika piespriesti smagi miesas sodi, pēc kuriem tie tika izsūtīti uz Sibīriju.¹⁸⁸ Šo nemieru rezultātā Aleksandrs I pieprasīja Vidzemes zemnieku kļaušu nastas normēšanu, kā rezultātā tika pieņemts 1804. gada Vidzemes zemnieku likums.

---

¹⁸³ BĒRZINŠ (red.). Latvija 19. gadsimtā, 21. lpp.

¹⁸⁴ Ibidem, 23. lpp.

¹⁸⁵ Ibidem.

¹⁸⁶ No zviedru laikiem pastāvējusi labības un siena nodeva, ko zemnieki maksāja kronim.

¹⁸⁷ BĒRZINŠ (red.). Latvija 19. gadsimtā, 75. lpp.

¹⁸⁸ Ibidem, 76. lpp.

3.1. 1804. gada likums

1804. gada 20. februāra likums sastāvēja no 143 pantiem četrās daļās. Uzreiz jāmin, ka šis likums attiecās uz arājiem – māju saimniekiem un viņu kalpiem – nevis uz muižnieka mājkalpotājiem jeb muižas ļaudīm (*Hofseleute*).¹⁸⁹ Pirmajā likumu daļā tiek runāts par zemnieku personisko stāvokli.¹⁹⁰ Šis likums dzimtbūšanu pārvērtā par novada būšanu, proti, zemnieki vairs nebija saistīti pie konkrēta muižnieka personas, bet gan pie draudzes novada, kurā tie mīt. Zemnieki vairs nebija muižnieka īpašums, tos vairs nedrīkstēja pārdot vai novēlēt kādam citam muižniekam, piemēram, mantojumā dēlam, un tika noteikts, ka nevienam brīvam cilvēkam tā brīvību atņemt un to par dzimtcilvēku padarīt nevar.¹⁹¹ Tomēr zemnieki nevarēja pārcelties ārpus draudzes novada robežām, un arī sociālā mobilitāte nebija pieļaujama – zemnieks bija un palika zemnieks.¹⁹²

Otrajā likumu daļā tika iztirzātas ar nekustamo īpašumu saistītās tiesības. Svarīgākie punkti šajā daļā noteica, ka, lai arī muižniekam palika virsīpašnieka tiesības uz visu muižas un tās zemnieku zemi, tika novilkta stingra robeža starp muižas zemi un pagasta jeb zemnieku zemi. Tas nozīmēja, ka piešķirot zemniekam zemi, muižnieks bija tiesīgs prasīt tikai kļaušas un nodevas un nevarēja brīvi rīkoties ar zemnieka saimniecību. Muižnieks varēja panākt saimnieka nomaiņu, bet tikai tad, ja ar tiesas spriedumu konkrētais zemnieks tika atzīts par nespējīgu nokārtot parādsaistības ar muižu. Muižniekam nebija teikšanas tajā, kas kļuva par jauno saimnieku – to noteica pagasta tiesa, dodot priekšroku iepriekšējā saimnieka dēlam vai citam radniekam.¹⁹³ Zemniekam bija tiesības paturēt to ražu un citus sava darba augļus, kas palika pēc kļaušu un nodevu izpildīšanas, un vienīgais kustāmais īpašums, uz ko tiesības bija muižai, bija “dzelzs inventārs” – darba rīki, noteikts skaits lopu un sēklas labība, ko atsavināja līdz ar pašu saimniecību.¹⁹⁴

Trešā likumu daļa noteica, ka zemnieku zeme jāpārmēra un pēc jaunās vērtības tiek noteikts jaunais kļaušu un nodevu lielums. Mērījumi bija jāieraksta vaku grāmatās, kuras jānodod revīzijas komisijai.¹⁹⁵ Tieši zemes mērīšana bija tas faktors, kas noveda pie turpmākajiem nemieriem, jo muižnieki atrada veidus, kā apiet likumu. Muižas, kurās vēl nebija

¹⁸⁹ ŠVĀBE. Latvijas vēsture, 78. lpp.

¹⁹⁰ ĀBERS. Zemnieku stāvoklis, 11. lpp.

¹⁹¹ Ibidem.

¹⁹² 4. pants: “Tā kā jau pa visu lielu krievu valstību zemnieks allažiņ paliek zemnieks, un bez savu kungu un priekšnieku ziņas un ļaušanas savu dzimteni nevar atstāt, nedz citu kādu dzīves kārtu uzņemt; tāpat nu arī turpretī nevienu zemnieku, ja viņš pats labprāt negrib, nevar spiest savu dzimteni atstāt, un no tās muižas, kur ir pierakstīts, citur aizlikt.”

¹⁹³ ŠVĀBE. Latvijas vēsture, 79.lpp.

¹⁹⁴ Ibidem, 91. lpp.

¹⁹⁵ ĀBERS. Zemnieku stāvoklis, 13. lpp.

notikusi jaunā mērīšana, tikušas izsniegtas pagaidu vaku grāmatas, kurās norādītas jau līdz šim esošās kļaušas, ar kurām zemnieki jau ilgi nebija mierā, vai norādīts, ka jāpilda vēl smagāks darbs. Pavēle pildīt vecās kļaušas tika uztvertas kā muižnieku un ierēdņu mēģinājums viltot imperatora ukazu, tādēļ daudzviet zemnieki atteicās strādāt pēc pagaidu vaku grāmatām. Kad mērīšana bija uzsākta, zemnieki sūdzējās, ka mērnieki nav bijuši godīgi un pieprasījuši pārmērīšanu. Zemnieki atteicās arī ievēlēt tiesnešus. Dažviet zemnieki pretojās, uzbrūkot zaldātiem, kas veda citus nemierniekus uz soda izpildes vietu. Arī Lielvārdes zemnieki nebija mierā ar jauno kārtību, 1819. gadā deklarējot, ka “labāk ziedošot savas dzīvības, nekā uzņemšoties jaunus pienākumus”. Zemes tiesa uz šo pretestību reaģēja ar pieprasījumu pēc karaspēka, ko novietot pie nemierniekiem, līdz tie piekristu vaku grāmatām.¹⁹⁶ Karaspēks tika izmantots viscaur Vidzemei, sūtot nemierniekiem pretī kazakus, piespriežot tiem miesas sodus, spaidu darbus un nosūtot tos katorgā.¹⁹⁷ Pēc Arveda Švābes pētījumiem zināms, ka Rīgas apriņķī jaunajās vaku grāmatās kļaušu slogs bija palielinājies par aptuveni 43% salīdzinājumā ar situāciju pirms 1804. un 1809. gada likumu ieviešanas.¹⁹⁸

Likumu pēdējā daļa, kas sastāda gandrīz pusi no visa apjoma, iztīrīja jaunās tiesu sistēmas uzbūvi. Pirmā instance bija pagasta jeb valsts tiesas, kuru sastāvā ietilpa trīs tiesneši, no kuriem vienu ievēlēja muižnieks, otru pagasta saimnieki, bet trešo – kalpi. Pagasta tiesai bija jānodrošina kļaušu pildīšana un nodevu nomaksāšana, kā arī atbildēja par kalpu izdalīšanu saimniecībām.¹⁹⁹ Otrā instance bija draudzes tiesa, bet trešā – zemes tiesa. Strīdi starp zemniekiem un muižniekiem tika nodoti zemes tiesai, izlaižot pirmās divas. Visaugstākā instance bija galma tiesas jeb hoftiesas zemnieku lietu nodaļa. 1804. gada likums muižas pārvaldei piešķīra mājas pārmācības tiesību - tiesības sodīt zemniekus, kas nebija saimnieki, par nepaklausību un citiem pārkāpumiem vai nu tos arestējot (ne ilgāk par 2 dienām), vai nu piespriežot miesas sodu līdz 15 sitieniem ar spieķi vai bērnu rīkstēm.²⁰⁰ Zemnieki nevarēja sūdzēties par piespriedētiem soda legītimātiem, taču draudzes tiesā varēja apstrīdēt tā bargumu.²⁰¹

Ar šiem likumiem nebija apmierināti ne zemnieki, ne Vidzemes muižnieki, kuru reakcija uz jauno likumu bija aktīva darbība pie labojumiem un ieteikumiem, kas likumu padarītu labvēlīgāku to interesēm. Tika panākts, ka 1809. gadā Aleksandrs I apstiprināja Vidzemes muižniecības izstrādātos 68 papildpantus, kas anulēja pēdējo piecu gadu laikā izdotās vaku grāmatas un sastādīja jaunas. Muižnieki tika atbrīvoti no pienākuma uzmērīt katru saimniecību,

---

¹⁹⁶ Ibidem.

¹⁹⁷ Ibidem.

¹⁹⁸ ŠVĀBE. Latvijas vēsture, 93. lpp.

¹⁹⁹ BĒRZIŅŠ (red.). Latvija 19. gadsimtā, 76. lpp.

²⁰⁰ ĀBERS. Zemnieku stāvoklis, 12. lpp.

²⁰¹ ŠVĀBE. Latvijas vēsture, 79. lpp.

tā vietā ļaujot uzmērīt vien dažas, piemēram, $\frac{1}{2}$ vai $\frac{1}{4}$ arkla saimniecības, un piemērot šo saimniecību klaušu apjomu pārējām muižai piederošajām saimniecībām, neņemot vērā katra zemes gabala specifiku.²⁰² Vēl jaunie papildinājumi noteica to, ka muižnieki varēja pieprasīt, lai līdz pat 87.5% no zemnieka parādsaistībām (debeta) tiktu nomaksātas klaušu veidā. Klaušu lielumu palielināja arī pieprasot, ka bada gados nenomaksātās labības nodevas vēlāk tiek atstrādātas, piemēram, ar piecām zirdzinieka dienām par pūru rudzu.²⁰³

1809. gada punkti reglamentēja arī kalpu atalgojumu. Bez ikdienišķās maltītes nodrošināšanas saimniekam bija jāparūpējas arī par to, lai katram precētam kalpam, kuram bija savs zirgs, tiktu ierādīta tā sauktā “bandas zeme” – $1\frac{1}{2}$ pūrvieta katrā saimniecības laukā, tātad, pierastajā trīslauku sistēmā precētam kalpam pienācās $4\frac{1}{2}$ pūrvieta zemes.²⁰⁴ Tīruma vietā saimnieks varēja kalpam ierādīt vislabāko meža zemi. Bez šīs zemes kalpam pienācās arī $\frac{1}{2}$ meža zemes uz trīs gadiem, un katrus trīs gadus bija jāierāda cits meža zemes gabals. Apstrādāšanai bija jāierāda arī vieta personīgajam dārzam 40 zviedru kvadrātoplekšu platībā.²⁰⁵ Precētiem kalpiem parasti bija arī savi mājlopi, tādēļ viņiem pienācās 3 mucasvietas²⁰⁶ pļavā un tiesības ganīt savus lopus saimniekam ierādītajās ganībās. Kalpam bija tiesības arī uz no citiem darbiem brīvu laiku, lai varētu apkopt sev ierādītos laukus un parūpētos par savas ģimenes iztiku. Ja kalps bija precējies, taču bez zirga, tad tam pienācās tikai 1 mucasvieta pļavas un trešdaļa pūrvieta meža.²⁰⁷

Neprecētiem kalpiem no zemes pienācās tikai $\frac{1}{2}$ pūrvieta meža zeme, pamatā tos atalgoja ar apģērbu. 1809. gada likums noteica, ka katram neprecētam kalpam gadā bija jāpiešķir 3 krekli, 3 pāri linu apakšbikšu, 1 linu priekšautu, 3 pāri pastalu, 2 pāri garo un 1 pāris īso vilnas zeķu, katrus divus gadus jāpiešķir vadmalas svārki, 1 pāris vilnas apakšbikšu, 1 pāri autu un vadmalas kamzoli, bet katrus 4 gadus jādod jauns kažoks. Ja neprecētam kalpam bija savs zirgs un iejūgs, par to rūpes bija jāuzņemas saimniekam apmaiņā pret to, ka kalps ar zirgu dodas klaušās.²⁰⁸

Katrai kalponei (neprecētai meitai vai kalpa atraitnei) katru gadu pienācās 25 mārciņas²⁰⁹ linu un $\frac{1}{4}$ Alberta dāldera. Ja saimnieks nevēlējās uzturēt divas aitas, to vietā

---

²⁰² Ibidem, 87., 90. lpp.

²⁰³ Ibidem, 90. lpp.

²⁰⁴ Pēc 1804. gada likumā noteiktā standarta 1 pūrvieta atbilst 0,3747 ha. In: J.ZEMZARIS. Mērs un svars Latvijā 13. – 19. gs.. Rīga 1981, 90. lpp

²⁰⁵ Pēc 1804. gada standarta 1 kvadrātoplekts atbilst 0,3747 m². In: J.ZEMZARIS. Mērs un svars Latvijā, 90. lpp

²⁰⁶ Pēc 1804. gada standarta 1 mucasvieta atbilst 0,5246 ha. In: J.ZEMZARIS, Mērs un svars, 90. lpp

²⁰⁷ ĀBERS. Zemnieku stāvoklis, 253. lpp.

²⁰⁸ Ibidem.

²⁰⁹ Nav īsti skaidrs, kāda mārciņa domāta. Ja pieņem, ka domāta Rīgas tirdzniecības mārciņa, tad 1 mārciņa atbilst 418,8 g. In: J.ZEMZARIS, Mērs un svars, 152., 157. lpp.

pienācās arī 5 mārciņas vilnas. Saimniekam bija jānodrošina arī barība kalpones govīm, ja tādas bija.²¹⁰ Kalpu bērnus saimniekam bija jāpagādā ar ēdienu un apģērbu, apmaiņā norīkojot tos vecumam atbilstošos darbos kā lopu ganīšana.²¹¹

Papildpunktos bija noteikta arī 12 stundu klaušu darbadiena,²¹² bet tas bija tikai viens no likumiem, ko muižnieki izlikās neredzam.²¹³ Bez oficiāli pieņemtiem papildpunktiem vaku grāmatas reglamentā bija iespraucies viltojums, kas noteica, ka turpmāk nevis muižniekam, bet zemniekiem jāapmaksā visi tēriņi, kas saistīti ar sabiedrisku ēku celšanu, piemēram, amatnieku algas. Šī papildpunkta viltojums, kaut gan atklāts, iesakņojās arī turpmākajos likumprojektos un to atcēla tikai 1849. gadā.²¹⁴

Zemnieki neuzticējās vācu vadītajām iestādēm, tādēļ tika uzdots visas Vidzemes vaku grāmatas apstiprināt Pēterburgā, lai zemniekiem nebūtu pamats uzskatīt, ka vaku grāmatas patvaļīgi aizpildījuši muižnieki un ka imperatoram nav ne jausmas par patieso lietu stāvokli. Protams, milzīgā vaku grāmatu skaita un lielā attāluma dēļ realitātē vaku grāmatas nenokļuva ne tuvu imperatoram – Rīgā tika izveidota komitejas Rīgas nodaļa, kuras darbiniekus bija deleģējusi muižniecība, bet prezidentu ievēlējis imperators. Tikai tad, kad Rīgas nodaļa bija apstiprinājusi vaku grāmatas, tās tika nosūtītas uz Pēterburgu apzīmogošanai, nepievēršot uzmanību to saturam. Šo formalitāšu vienīgais mērķis bija zemnieku nomierināšana, jo impērija nevarēja atļauties zemnieku nemierus laikā, kad notika aktīva karadarbība.²¹⁵

Jau sākot ar 1797. gadu arī Baltijas guberņu zemniekiem bija “jāiet krievos”, tas ir, jādod rekrūši Krievijas armijai, bet par vērā ņemamu zemnieku dzīves aspektu karaklausība kļuva sākot no 1805. gada, kad Krievijas impērija oficiāli iestājās karā pret Franciju. Par rekrūšiem nebija jāklūst saimniekiem, skolotājiem, kā arī mācītājiem un muižniekiem, tie visi nāca no saimnieku dēlu un kalpu vidus, bet kara gadījumā armijā ieskaitīja arī smagus noziegumus veikušos vīriešus. Rekrūšos iesauca vīriešus vecumā no 17 līdz 35 gadiem, kara gadījumā arī vecākus un viņus sagaidīja 25 gadi dienesta citā impērijas malā, tādēļ zemnieki tos uzskatīja par vēl vienu spiedu darbu veidu un centās atpirkties, bet, ja tas nebija iespējams – bēgt. Neskatoties uz to, ka par rekrūšu slēpšanu draudēja naudas un miesas sodi, dezertēja daudzi. Rekrūšu norma mainījās katru gadu: 1797. gadā 3 vīri no 500, 1798. gadā 1 no 500, 1800. un

---

²¹⁰ ĀBERS. Zemnieku stāvoklis, 253. lpp.

²¹¹ Ibidem, 254. lpp.

²¹² ŠVĀBE. Latvijas vēsture, 90. lpp.

²¹³ BĒRZIŅŠ (red.). Latvija 19. gadsimtā, 76. lpp.

²¹⁴ ŠVĀBE. Latvijas vēsture, 92. lpp.

²¹⁵ Ibidem, 91. lpp.

1801. gados neviens. Rekrūšu normu skaits strauji pieauga 1805. gadā - 4 no 500, 1806. gadā 5 no 500.²¹⁶

Tiem, kas palika mājās, bija jādod šķūtis – jāved karaspēks un munīcija uz Polijas un Prūsijas robežu, kā rezultātā laukos trūka gan darba roku, gan darba zirgu, kuri nereti šķūtīs pārpūlējās un nomira. Vēl lielāku skādi zemniekiem radīja fakts, ka 1806. gada vasara bija slapja, bet 1807. gadā ļoti sausa. Neraža izraisīja badu, bet muižnieki lielu daļu iekrātās labības bija vai nu pārdevuši vai pārstrādājuši degvīnā, tādēļ palīdzību nācās gaidīt no Pēterburgas.²¹⁷ Muižnieki nevēlējās pārtraukt ieniesīgo degvīna pārdošanu, tādēļ tika vērtas politiskās intrigas un 1809. gadā panākts, ka muižniekiem vairs nebija pienākums atbalstīt savus dzimtcilvēkus bada laikā.²¹⁸

1811. gadā, kad reāla karadarbība Krievijas impērijas teritorijā bija neizbēgama, tika rīkota vēl viena dvēseļu revīzija. Sākotnēji rekrūšu norma bija 4 no 500, bet 1812. gadā Vidzemē tā tika palielināta līdz 12 no 500, lai kompensētu faktu, ka Kurzemei bija jādod tikai 1 no 500. Savukārt atpirkšanās maksa tika pacelta no iepriekšējiem 300 līdz 500 sudraba rubļu.²¹⁹ Šķūtis, neraža un krievu armijas veiktā lopu un ēdiena rekvizīcija radīja arvien jaunus iemeslus zemnieku neapmierinātībai, tādēļ miera uzturēšanai uz Vidzemi jau atkal tika nosūtīts kazaku pulks.²²⁰

Aktīva karadarbība Vidzemei gāja secen, taču ļoti iespējams, ka lielvārdieši nejutās īpaši droši, it īpaši tie, kuru ikdienas gaitas veda pāri upei, un tie, kas mita draudzei piederošajā apvidū Daugavas kreisajā krastā. 1812. gadā Napoleona karaspēka maršruts veda gar Daugavu un kā vienu no savām nometnēm franči bija izvēlējušies Lindes muižu, kas atrodas gandrīz tieši pretīm Lielvārdes muižai. Kā rakstījis Lindes-Birzgales mācītājs Lībegots Šulcs (*Liebegott Schulz*), 1812.gadā Linde 5 mēnešus atradusies franču rokās un tuvākajā apkārtnē notikušas nelielas sadursmes starp krieviem un frančiem.²²¹

3.2. Secinājumi

19. gadsimta sākumā Vidzemes muižnieki vairs nevarēja ignorēt Apgaismības idejas. Tās guva piekrišanu arī impērijas augstākajos slāņos, jo imperators Aleksandrs I bija ieinteresēts sekot savas vecmāmiņas, Katrīnas II, paraugam un vēlējās radīt iespaidu, ka Krievijas impēriju

---

²¹⁶ Ibidem, 95. lpp.

²¹⁷ Ibidem, 97. lpp.

²¹⁸ Ibidem, 98. lpp.

²¹⁹ Ibidem, 99. lpp.

²²⁰ Ibidem.

²²¹ LAUMA J. SLOKA. Kurzemes draudžu chronikas, 3. daļa. Rīga 1934, 63. lpp.

vada Apgaismots un humāns valdnieks. Vēl jāņem vērā arī fakts, ka Rietumeiropā brieda karš, un Krievija kā viena no lielvalstīm nevarēja izvairīties no dalības turpmākajos notikumos, tādēļ bija nepieciešams panākt, ka kara gadījumā valsts iekšienē valdītu miers un kārtība. Šo divu iemeslu dēļ augstākās varas atbilde uz Kauguru nemieriem bija prasība uzlabot zemnieku stāvokli, nevis tikai nemieru apspiešana. Sākot no 1805. gada, Krievijas impērija bija iesaistīta Napoleona karos, kas nozīmēja rekrutēšanas un šķūšu palielināšanos. Darba apjoms pieauga, bet darba roku daudzums samazinājās. Pie tam 1806. un 1807. bija bada gadi, un muižnieki bija izsaimniekojuši visu rezerves labību. Lai arī aktīva karadarbība Vidzemei gāja secen, tieši no šīs guberņas nāca visvairāk rekrūšu, bet pašus Lielvārdes zemniekus no posta glāba vien fakts, ka Napoleona armija nepārcēlās pāri Daugavai.

1804. gada likumi savā oriģinālversijā tiešām palīdzēja zemniekiem, piešķirot tiem tiesības mantot mājsaimniecības un aizliedzot muižniekam zemniekus pārdot vai izlikt no mājām pēc savas gribas. Arī prasība pārmērīt zemnieku zemes varēja nākt zemniekiem par labu, ja vien šis process būtu stingri kontrolēts un muižnieki būtu bijuši godprātīgi savos mērījumos. Realitātē bija tieši pretēji – daudzi zemnieki sūdzējās par neprecīziem mērījumiem, bet 1809. gada likumu papildinājumi un labojumi, pie kuriem cītīgi bija strādājuši konservatīvie muižnieki, vispār padarīja zemes uzmērīšanas procesu bezjēdzīgu. Tie ļāva muižniekiem izmantot dažas saimniecības kā trafaretu visu saimniecību novērtēšanai, kas nebūt neatspoguļoja saimniecību reālo vērtību. Tā kā Aleksandrs I nebūt nebija pārliecināts liberālo ideju aizstāvis un viņam svarīgāki bija kara notikumi, nevis zemnieku prasības, šiem labojumiem bija lemts stāties spēkā. Zemniekiem šie noteikumi bija nepieņemami, un vēl 1819. gadā Lielvārdes zemnieki pauda asu sašutumu par sev izvirzītajām prasībām.

4. DZIMTBŪŠANAS ATCELŠANA (1819. – 1825.)

Pēc uzvaras pār Napoleonu, Krievijas impērijas kontrolē nokļuva Varšavas hercogiste, kur jau 1809. gadā tika atcelta dzimtbūšana. Tā kā Aleksandrs I sevi uzskatīja par jaunās Eiropas līderi, un, līdzīgi kā Katrīna II, vēlējās tikt uzskatīts par apgaismotu un modernu valdnieku, reakcionāra dzimtbūšanas atjaunošana kaitētu viņa tēlam. Lai nostiprinātu savu progresīvo reputāciju, Aleksandrs I nolēma atcelt dzimtbūšanu arī citās impērijas rietumu guberņās, sākot ar Igauniju 1816. gadā.²²²

1817. gadā Aleksandrs I apstiprināja likumu par dzimtbūšanas atcelšanu Kurzemē, dēvētu arī par brīvlaišanu. Turpmāko 2 gadu laikā Vidzemes landtāgs asi diskutēja par Vidzemes zemnieku nākotni – ignorēt imperatora vēlmes landtāgs nevarēja, taču liela daļa muižnieku absolūti nevēlējās īstenot brīvlaišanu savos īpašumos. Kā jau tas bija pierādījies ne vien reiz vien, šim muižnieku vairākumam neinteresēja zemnieku labklājība, tādēļ, redzēdami, ka no brīvlaišanas nevarēs izvairīties, tie panāca, ka tiem nav jāsniedz nekāds atbalsts saviem bijušajiem dzimtļaudīm, arī nodokļu vākšana un pārējais administratīvais darbs būtu jāorganizē zemniekiem. Vidzemes muižniecības konservatīvo dabu lieliski ilustrē gadījums, kad R. Zīversa priekšlikums pēc brīvlaišanas atstāt zemniekiem dzimtnomas tiesības uz mājām, kur tie dzīvojuši paaudzēm ilgi, tika nosaukts kā “brīvības jēdzienam pretrunīgs”.²²³

4.1. 1819. gada Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likumi

Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likums ir balstīts uz Igaunijas un Kurzemes likumprojektiem.²²⁴ Tā 658 panti iedalīti trīs daļās, no kurām pirmā (“brīvlaišana”) atbilst Igaunijas un Kurzemes transistorajiem jeb pagaidu likumiem. Otrajā daļā (“brīvbūšana”) aprakstītas dažādu administratīvo jomu organizācija, piemēram, pagastu pārvaldes organizācija, zemnieku kārtas tiesības un zemnieku tiesu iekārta. Tiesu joma plašāk iztirzāta likumu trešajā daļā (“tiesāšanas un iztiesāšanas likumi”), kur aprakstīts viss, kas saistāms ar policijas darbu, tiesu darba organizāciju, kā arī aprakstītas civiltiesības.²²⁵

Vidzemes landtāga izveidoto likumprojektu Aleksandrs I apstiprināja 1819. gada 26. martā, bet 1820. gada 12. martā tas beidzot tika pasludināts no baznīcas kancelēm visiem Vidzemes zemniekiem. Šis laika spriedis bija nepieciešams, lai sagatavotu likumu tulkojumu un to iespiestu izplatīšanai pagastos. Vēl viens motīvs, kas turpināja atkārtoties zemnieku kārtas vēsturē ir nemākulīgie likumu tulkojumi – brīvlaišanas likumus tulkoja nevis profesionāli

²²² ŠVĀBE. Latvijas vēsture, 114. lpp.

²²³ Ibidem, 121. lpp.

²²⁴ ĀBERS. Zemnieku stāvoklis, 98. lpp.

²²⁵ Ibidem, 102. – 103. lpp.

juristi, bet gan mācītāji, tādēļ likumu atstāstījumi bija sarežģīti un grūti saprotami. Kā piemēru var ņemt 13. pantu, kura vācu versija vēsta, ka sešus gadus pēc brīvlaišanas zemnieks iegūst kustības brīvību guberņas robežās, bet tulkojumā šis pats pants rada iespaidu, ka kustības brīvības ierobežojums guberņas robežās pārstāj būt aktuāls sešus gadus pēc brīvlaišanas. Turklāt šis tulkojums nebija brīvi pieejams, uz visu pagastu parasti bija viena vai divas likumu grāmatas, kas glabājās pie pagasta tiesnešiem kuru pienākumos ietilpa šo likumu skaidrošana pārējiem pagasta²²⁶ iedzīvotājiem.²²⁷

Tā pat kā Igaunijā un Kurzemē, arī Vidzemē brīvlaišana tika organizēta pakāpeniski. Šo pieeju pamatoja ar vajadzību saglabāt nepārtrauktību lauksaimniecībā un nodokļu iekasēšanā, ar nepieciešamību organizēt jauno institūciju darbību un laicīgi identificēt un novērst problēmas, kas radīsies lielo pārmaiņu rezultātā, kā arī ar vēlmi mazināt sajukumu, kas rastos, ja visus atlaistu reizē.

Vispirms zemniekiem piešķirtajām tiesībām bija pagaidu stāvoklis, tas ir, uz zemniekiem attiecās Vidzemes likumu “brīvlaišanas” daļa. Pagaidu stāvoklis nodrošināja to, ka ne zemnieku, ne viņa ģimeni vairs nevarēja pārdot vai kā citādi pārvietot no zemnieku sētas. Sodīt zemniekus varēja tikai pēc oficiālas izmeklēšanas un tiesas sprieduma. Brīvlaišanas likumi noteica arī to, ka zemnieki jāsadala pa pagastiem un katram zemniekam jābūt deklarētam. Pagaidu tiesību stāvoklī zemniekiem bija jāturpina pildīt iepriekšējās kļaušas.²²⁸

Pirmajos četros gados (līdz 1823. gada Jurgiem) visi zemnieki, kas dzimuši pirms likuma pasludināšanas, dzīvoja pēc pagaidu likumiem. Tikmēr bija jāorganizē administratīvā joma, jāizveido pagasti, jādibina tiesas un citas nepieciešamās institūcijas. Līdz Miķeļiem (ap 21. – 23. septembri pēc Jūlija kalendāra) muižniekam pēc saviem ieskatiem bija jā sagatavo saraksts ar tiem zemniekiem, kurus Jurgos atbrīvos un par to jāpaziņo. 1823. gada Jurgos tika atlaista puse no pagasta saimniekiem, 1824. gada Jurgos otra puse. Attiecīgi, kalpi un muižas ļaudis tika atbrīvoti 1825. un 1826. gada Jurgos pēc šī paša principa.²²⁹ Galīgu tiesību stāvokli un brīvlaišanu visi Vidzemes zemnieki guva tikai 1832. gadā.

---

²²⁶ Pagasti kā administratīva vienība Latvijas teritorijā pastāv jau no 13. gadsimta. Laikā, kad darbojās dzimtbūšanas sistēma, pagasti zaudēja savu nozīmi un administratīvie centri pārcēlās uz muižām. Daļēji pagasti tika no jauna izveidoti jau 1804. gadā, kad uz katriem muižas novadā mītošajiem 500 cilvēkiem bija jāizveido viena pagasta tiesa. In: ĀBERS. Zemnieku stāvoklis, 182. lpp.

²²⁷ Ibidem, 106. lpp.

²²⁸ Ibidem, 108. lpp.

²²⁹ Ibidem, 110. lpp.

Reizē ar brīvlaišanu norisinājās arī uzvārdu došana. Pēc likuma tieši zemniekiem (parasti dzimtas vecākajam vīrietim) bija jāizvēlas dzimtas uzvārds, taču dažkārt šo privilēģiju sev piesavinājās muižnieki. Lai kā arī nebūtu, uzvārds kļuva par brīva cilvēka simbolu.²³⁰

Pagaidu tiesību stāvoklis nebeidzās ar zemnieka brīvlaišanu. Arī atbrīvotajiem zemniekiem bija ierobežojumi – tie attiecās uz kustības brīvību. Pirmos trīs gadus pēc brīvlaišanas zemnieks varēja pārvietoties (mainīt dzīvesvietu, strādāt) sava draudzes novada robežās, nākošos trīs šī robeža paplašinājās līdz tiesas iecirkņa robežām, bet sešus gadus pēc brīvlaišanas zemnieks beidzot varēja pārvietoties visas guberņas ietvaros. Pārvietošanos gan guberņas robežās, gan ārpus tās pamatīgi apgrūtināja jaunie birokrātijas līkloči. Piemēram, ja saimnieks vai kalps vēlējās noslēgt nomas vai kalpotāju līgumu citā pagastā, tad bija nepieciešams gūt jaunā pagasta piekrišanu, ka tas gatavs pieņemt jaunu locekli, un tikai tad no līdzšinējā pagasta muižas policijas varēja saņemt pasi.²³¹ Šīs formalitātes tika izmantotas, lai vilcinātu darbaroku aizplūšanu no pagastiem un samazinātu pagasta aprūpē paliekošo, strādāt nespējīgo cilvēku skaitu.²³²

Došanās ārpus guberņas bija vēl sarežģītāka. Lai pamestu guberņas robežas, vispirms bija nepieciešama muižas un pagasta policijas apliecinājums, ka zemnieka aiziešanai nav likumīgu šķēršļu, tad šī apliecinājuma jāapstiprina draudzes tiesā, un tad jālūdz landrātu kolēģijas atļauju. Visbeidzot, kad atļauja saņemta, zemnieks varēja vērsties guberņas valdē pēc pases.²³³ Vēl jāpiemin arī tas, ka šo sešu gadu laikā zemniekiem bija liegts apmesties pilsētā, tiem bija jāturpina strādāt kā zemkopjiem, ja vien tie jau iepriekš nodarbojās ar kādu amatu.²³⁴

Visbiežākais atļauju atteikšanas iemesls bija zemnieku parādi. Muižnieki, kas nebija mierā ar jauno lietu kārtību, izmantoja parādus, lai faktiski atjaunotu dzimtbūšanu – zemniekiem tika aizdotas summas, kuras viņi nekad nespētu atmaksāt, tādējādi ar parādsaistībām piesaistot tos vienā pagastā un liekot tiem atstrādāt parādu. Parādi bija mantojami, kas sagādāja nedienas zemnieku bērniem, kuru brīvība šādi varēja tikt atņemta caur tēva parādiem.²³⁵ Likumi, kas centās ierobežot šo ekspluatācijas veidu, tika pieņemti tikai 1845. gadā.²³⁶

---

²³⁰ Ibidem, 112. lpp.

²³¹ Ibidem, 130. lpp.

²³² Ibidem, 131. lpp.

²³³ Ibidem, 129. – 130. lpp.

²³⁴ Ibidem, 132. lpp.

²³⁵ Ibidem, 137. – 139. lpp.

²³⁶ Ibidem, 140. lpp.

Kā jau minēts iepriekš, 1819. gada likums atcēla 1804. gada likuma pantu par zemnieku māju mantošanas tiesībām, kas turpmākajos gados izraisīja daudz pārpratumu, nesaskaņu un vilšanos. Zemnieki bija guvuši “putna brīvību” – tie varēja pamest mājas, pie kurām gadsimtiem ilgi bija saistīti, taču tiem vairs nebija tiesību uz dzimtas mājām un zemi, kas tagad pilnībā piederēja muižniekiem²³⁷, jeb, kā to aprakstījis Pērnavas apriņķa muižnieku deputāts H. A. Bons: “Zeme mana, bet laiks – tavs.”²³⁸ Muižniekiem bija visas tiesības padzīt zemniekus no saimniecībām un tās iznīcināt, un tas notika tik lielos apjomos, ka tautā to iesauca par “māju spridzināšanu”. Šādos gadījumos muižnieki mēdza ierādīt jaunas mājvietas mežainās vietās, un zemnieki kļuva par līdumniekiem.²³⁹ Formāli 1819. gada likumi deva zemniekiem tiesības atpirkt zemi no muižnieka, taču šo iespēju izmantoja tikai retais, jo zemniekiem nebija tik lielu naudas līdzekļu, bet muižniekiem nepatika doma par savu īpašumu sadalīšanu un pārdošanu.²⁴⁰ Tādēļ saimniecības tika nomātas, apmaiņā pildot kļaušas. Māju nomas sludinājumos tika aprakstīta saimniecība un tās nomas maksa pēc vaku grāmatas likumiem.²⁴¹ Lai gan skaitļi vaku grāmatās nemainījās, kļaušu slogs jau atkal pieauga. Paņēmienu, ar kādiem muižnieki palielināja kļaušas, kodolīgi aprakstījis Benno Ābers. Viņš min 4 galvenos veidus:

- Pēc iespējas vairāk darba veidi tika norādīti riežās, kas, atšķirībā no kļaušām, nebija stingri normētas.
- Muižnieki ignorēja noteikumus par darba laika ierobežojumiem un māju attālumu – pēc 1809. gada likumiem 20 vērstu ceļš, kas darbiniekam jāmēro līdz muižai, bija jāieskaita kā viena kļaušu diena.
- Muižnieki kārtējās kļaušas vairs nepieprasīja ik nedēļu, kā tam būtu jābūt, bet gan tad, kad tas viņiem bija visvairāk nepieciešams, liekot strādāt vairākas dienas no vietas. Šie divi punkti noveda pie darbinieku spēka izsīkuma.
- Visbeidzot, muižnieki patvaļīgi noteica kļaušu tarifus, tas ir, cik daudz darba atbilda vienai kļaušu dienai.²⁴²

Paši zemnieki par šādu “putna brīvības” stāvokli bija neizpratnē un uzskatīja to par absurdu, kas deva impulsu baumām, ka, ja reiz zemi nevar dabūt šeit, tad to noteikti piešķirs kādos citos impērijas plašumos.²⁴³

---

²³⁷ Ibidem, 112. – 113. lpp.

²³⁸ Ibidem, 125. lpp.

²³⁹ Ibidem, 163. lpp.

²⁴⁰ Ibidem, 127. lpp.

²⁴¹ Ibidem, 289. – 290. lpp.

²⁴² Ibidem, 294. lpp.

²⁴³ Ibidem, 127. – 128. lpp.

Lai nopelnītu līdzekļus iztikai, arī pēc brīvlaišanas kalpiem bija jānodarbojas strādāt pie saimniekiem, savukārt saimniekiem bija jāpilda klaušas par labu muižniekam, no kura tika nomāta māja un zeme. Atšķirībā no dzimtbūšanas laikiem, kad klaušu smagumam bija vismaz kāds regulējums, muižnieki varēja uzstādīt savas prasības. Visas šīs saistības tika noteiktas ar “brīvajiem līgumiem” – līgumi, kas darbojās pēc brīvā tirgus doktrīnas, kas nozīmēja, ka ne valdībai, ne citām iestādēm nebija tiesības, piemēram, norādīt muižniekam māju nomas cenas maksimumu, vai to, cik saimniekam jāmaksā kalpam. Abos šo darba attiecību virzienos saimnieki atradās ķīlnieka lomā – muižnieks uzstādīja savu cenu, bet kalpiem radās paradums pieprasīt aizvien augstāku atalgojumu, pretējā gadījumā draudot pamest saimniecību un atstāt to bez darbarokām.²⁴⁴ Ja tomēr līguma noteikumi bija pieņemami un zemniekam bija nepieciešamie līdzekļi, tad tie varēja nomāt gan zemnieku sētu, gan arī muižu, no kuras zemniekiem nomniekam bija visas tiesības piedzīt klaušas muižas labā. Dažkārt muižas ar visām tām piederošajām saimniecībām nomāja saimnieku grupa.²⁴⁵ “Brīvo līgumu” princips tika aizliegts 1842. gadā.²⁴⁶

Galvenā problēma brīvo līgumu pētīšanā ir fakts, ka tos visbiežāk slēdza mutiski, pieaicinot lieciniekus, kas galvoja par līguma noteikumiem. Bija arī gadījumi, kad šos līgumus noslēdza rakstiski un iesniedza vietējā pagasta valdei uzglabāšanai, taču Lielvārdes gadījumā nekādi pagasta valdes vai tiesas dokumenti par 19. gadsimta pirmo pusi nav saglabājušies.

4.2. Secinājumi

Dzimtbūšanas atcelšana savā būtībā bija zemniekiem ļoti vēlams solis, taču, pieļaujot to, ka par brīvlaišanas likumiem lemj Vidzemes landtāgs, kura krietna daļa bija konservatīvi domājošie, tika panākts tikai tas, ka muižnieki jau atkal varēja diktēt savus noteikumus. Zemnieku situāciju nebūt neuzlaboja tobrīd populārais brīvā tirgus koncepts, kas paredzēja valdības neiejaukšanos valsts finanšu pasaulē. “Brīvo līgumu” noteikumi netika stingri kontrolēti un pastāvošie likumi pieļāva vaku grāmatu apiešanu izmantojot riežas un ārkārtas klaušas. Zemnieku mobilitātes ierobežošana un dzimtnomas tiesību atņemšana tos piespieda pieņemt muižnieku piedāvātos noteikumus, pretējā gadījumā riskējot ar dažādiem sodiem un nabadzību.

---

²⁴⁴ Ibidem, 148., 256. lpp.

²⁴⁵ Ibidem, 150. lpp.

²⁴⁶ Ibidem, 148. lpp.

5. VIDZEME PĒC DZIMTBŪŠANAS ATCELŠANAS (1825. - 1850.)

Arī pēc Aleksandra I nāves 1825. gadā Krievijas impērijai troni ieņēma konservatīvo ideju piekritējs – viņa brālis Nikolajs I. Varas pārņemšana nenoritēja bez starpgadījumiem. Nikolajs I nebija populārs liberāli noskaņoto krievu muižnieku, Napoleona karus piedzīvojušo virsnieku vidū, kas Rietumos bija smēlušies liberālās un humanās idejas un vēlējās Krievijā ieviest tādas reformas kā valsts konstitūcija, dzīves līmeņa uzlabošana 1825. gada decembrī, Pēterburgā, norisinājās dekabristu sacelšanās, kuru ātri apspieda, bet vaininiekus smagi sodīja, galvenokārt piespriežot nāvessodus vai izsūtījumu uz Sibīriju.²⁴⁷

Tomēr Nikolajs I nevarēja neatzīt, ka Krievijas impērijai bija nepieciešamas pārmaiņas. Jaunais imperators vēlējās personīgi pārraudzīt reformu plānošanas un ieviešanas procesu, nevēlēdamies to atstāt neuzticamo krievu muižnieku pārziņā. Šķiet, Nikolaja I militārā izglītība ietekmēja viņa autokrātisko valdīšanas stilu – A. Švābe nodēvējis Nikolaja I laika Krieviju par “policējisku valsti”, par piemēru minot to, ka Krievija tika sadalīta žandarmērijas apgabalos un policija kļuva par galveno kārtības uzturēšanas līdzekli, vajājot liberālo ideju paudējus un opozicionārus. Imperiālā kanceleja, kas līdz šim bija visai nenozīmīgs veidojums, kļuva par svarīgāko iestādi visā valstī.²⁴⁸

Vidzemes muižniecībai Nikolaja I nākšana pie varas bija iemesls svētkiem. Imperators neuzticējās krievu muižniekiem, bet vācbalti sevi bija pierādījuši Napoleona karu laikā, gūdami imperatora uzticību. Šajā sakarā vērts vien pieminēt kādu frāzi, ko imperators reiz teicis Valsts padomes prezidentam: “Kamēr es dzīvošu, lai neviens neuzdrošinās nākt ar priekšlikumu atcelt kādu Vidzemes privilēģiju”.²⁴⁹

No Nikolaja I laikā veiktajām reformām zemnieku sfērā vērts pieminēt tikai vienu. 1837. gadā tika dibināta Domēņu ministrija, caur kuru tika pārvaldītas kronim piederošās muižas un ar tām saistītie zemnieki. Domēņu ministrijas pirmais ministrs bija Pāvels Kisiļevs²⁵⁰, kurš jau Aleksandram I bija iesniedzis priekšlikumu par dzimtbūšanas atcelšanu, un tagad centās uzlabot zemnieku stāvokli citos veidos, piešķirot kroņa zemniekiem ierobežotu pašvaldību un uzlabojot to saimniecisko stāvokli. Tomēr Vidzemē tikai 20% no muižām piederēja kronim, un privātmuižu, kāda bija arī Lielvārde, zemnieku situācija nemainījās.²⁵¹

²⁴⁷ ARVEDS ŠVĀBE (red). Latviešu konversācijas vārdnīca, 20. burtnīca. 1927, 4928. – 4930. sleja.

²⁴⁸ ŠVĀBE. Latvijas vēsture, 150. – 151. lpp.

²⁴⁹ Ibidem, 152. – 153. lpp.

²⁵⁰ A. A. POLOVCOV. Russkii biograficheski slovar', T. 8: Ibak – Kliucharev. Sanktpeterburg' 1897, 704. s.

²⁵¹ ŠVĀBE. Latvijas vēsture, 151. – 152. lpp.

5.1. 1841. gada nemieri un “Siltās zemes kustība”

Jau 1820. gados, pēc Napoleona karu satricinājumiem, labības tirgus atradās sliktā stāvoklī un muižnieki centās iziet no situācijas palielinot kļaušu daudzumu, kas, protams, padarīja attiecības starp zemniekiem un Vidzemes muižniekiem vēl saspīlētas nekā tās jau bija. Turpmākajās divās desmitgadēs situācija neuzlabojās. Zemnieki bija nemierā ar “putna brīvību”, kas radīja augsni baumām, ka imperators zemniekiem piešķirs zemi kaut kur Krievijas dienvidu guberņās un ka šo ukazu no zemniekiem slēpj nelietīgie muižnieki, lai tos paturētu savā kalpībā. Šīs baumas pirmo reizi uzplaiksnīja 1830. un 1831. gadā, un ar jaunu spēku atgriezās desmit gadus vēlāk.²⁵² Šo desmit gadu laikā arī daba nebija saudzējusi Vidzemes iedzīvotājus, gan 1835.- 1837., gan 1840.- 1841., gan vēlāk arī 1844.- 1845. gadi nebija ražīgi un izraisīja badu.

Galvenos zemnieku neapmierinātības iemeslus 1841. gadā uzzināja pats Vidzemes ģenerālgubernators, kura ceļojumu pa guberņu zemnieki izmantoja kā iespēju tikt uzklausītiem. Pirmkārt, muižas lauku platības palielināšanai zemnieki tika padzīti no mājām un tās uzspīdzinātas, otrkārt, līdz ar lauku palielināšanos pieauga arī muižnieku prasīto kļaušu daudzums, treškārt, jaunās metodes kartupeļu un āboliņa audzēšanā pie pašreizējā kļaušu apjoma zemniekiem bija par smagu, pie tam šos darbus muižnieki lika pildīt riežās, nevis kārtējās kļaušās, tādēļ neatlika neviena, kas varētu rūpēties par saimniecības laukiem, un visbeidzot, šķūītis bija jābrauc ļoti tālu un muižnieki neņēma vērā ne gadalaiku, ne ceļu stāvokli.²⁵³

Situācija šķita bezcerīga, tādēļ zemnieki centās atrast ieganstu un iespēju izceļot no Vidzemes – 1841. gada pavasarī un vasarā zemnieku plūsma veda uz Rīgu, kur tie centās gūt izceļošanas atļaujas un apstiprinājumu baumām par imperatora piedāvāto zemi citās guberņās.²⁵⁴ Šīs baumas skaidrojamas ar faktu, ka ap šo laiku Kurzemes ebreji izceļoja uz dienvidu apgabaliem, kur tik tiešām tika piešķirta zeme, bet tā bija paredzēta tieši ebrejiem.²⁵⁵ Vidzemes latviešu zemniekus Rīgā sagaidīja tikai sodi – atceļojušos zemniekus apcietināja, nopēra ģenerālgubernatora pils priekšā un aizsūtīja tos atpakaļ uz pagastiem, no kura tie nāca. Tomēr tas daudz nelīdzēja – sodītie zemnieki pēc atgriešanās no Rīgas atteicās pildīt kļaušas.²⁵⁶ Pa Vidzemi tika izsūtītas soda ekspedīcijas, kas, sasniegušas Veselavu, attapās pretim bruņotiem zemniekiem. 1841. gada 8. augusta incidents, kurā zemnieki ar izkaptīm un dakšām

²⁵² ĀBERS. Zemnieku stāvoklis, 127. – 128. lpp.

²⁵³ Ibidem, 291. lpp.

²⁵⁴ BĒRZIŅŠ (red.). Latvija 19. gadsimtā, 78. lpp.

²⁵⁵ ŠVĀBE. Latvijas vēsture, 193. lpp.

²⁵⁶ Ibidem.

izglāba savus biedrus no nopēšanas, uzsāka bruņotu nemieru periodu.²⁵⁷ Rudenī šis zemnieku un valdības konflikts saasinājās vēl vairāk, kulminējot epizodē, kas vēsturē iegājusi ar Bebru kartupeļa dumpja nosaukumu.²⁵⁸

Jaunbebru muiža (*Neu-Bewershof*) atradās 33 km uz ziemeļiem no mūsdienu Aizkraukles pilsētas. Šeit 1841. gada 10. septembrī ieradās soda ekspedīcija, kuras mērķis bija apcietināt saimnieku V. Preisu, kurš tika apsūdzēts aģitācijā par pāriešanu pareizticībā. Muižā notika kartupeļu talka, tādēļ vienkopus bija sapūlcējies liels skaits zemnieku, kas bija gatavi aizstāvēt savu kaimiņu. Izcēlās sadursme, kurā viens no tiesnešiem tika smagi ievainots, bet otram nācās bēgt. Pēc vairākām dienām plašos nemieru savaldīšanai uz Jaunbebriem tika nosūtīti 40 kazaki ar diviem lielgabaliem, kā arī piecas zaldātu rotas. Vēlāk muižniecības pārstāvji savos ziņojumos visu vainu par notikušo uzvēls pareizticīgās baznīcas propogandai, kā arī luterāņu baznīcas cīņai pret hernhūtiešiem.²⁵⁹

1841. gada 4. decembrī notika soda izpilde Jaunbebru dumpiniekiem – 113 saimniekus un kalpus sodīja ar smagu miesas sodu, strostējot. Vienam no dumpiniekiem tika piespriesti 1500 sitieni, trīs citiem 100, vēl 17 500 sitienu, 13 ar 150 katram, 4 ar 100, pārējiem arvien mazākos un mazākos apmēros. Tos, kas bija saļimuši, piesēja pie ragavām un turpināja sist. Bija tādi, kas uz vietas nomira, bet bija arī tādi, kurus pēc smagā miesas soda izsūtīja uz Sibīriju. Arī Veselavā tika smagi sodīti 17 cilvēki.²⁶⁰ Šāda nežēlība lika noplakt Vidzemes zemnieku velmei izceļot, bet, pēc laikabiedru teiktā, padarīja vācu muižniekus par latviešu zemnieku galvenajiem ienaidniekiem uz vairākām paaudzēm.²⁶¹

Savu neapmierinātību ar pastāvošo kārtību zemnieki izrādīja pārejot pareizticībā. Luterismu uzskatīja par nīsto vācbaltiešu reliģiju, bet, pārejot imperatora ticībā, zemnieki cerēja, ka imperators par tiem atcerēsies un palīdzēs pret muižnieku pārestībām. 1845. gada pavasarī sākās zemnieku masveida pāriešana pareizticībā – Vidzemes latviešu daļā tika dibinātas 18 draudzes.²⁶² Arī Lielvārdes draudzes novads nebija izņēmums – pati pareizticīgo draudze reģistrēta 1850. gadā, bet ir ziņas, ka pareizticīgās draudzes skola pastāvējusi jau 1846. gadā. 1847. gadā, pie ceļa, kas ved no Lielvārdes uz Lēdmani, “Svētiņos”, tika uzcelta mūra baznīca.²⁶³ 1854. gadā šī baznīca iesvētīta un nodēvēta par godu Sv. Nikolajam.²⁶⁴

---

²⁵⁷ Ibidem, 194. lpp.

²⁵⁸ BĒRZIŅŠ (red.). Latvija 19. gadsimtā, 78. lpp.

²⁵⁹ ŠVĀBE. Latvijas vēsture, 194. lpp.

²⁶⁰ Ibidem, 196. lpp.

²⁶¹ Ibidem, 197. lpp.

²⁶² BĒRZIŅŠ (red.). Latvija 19. gadsimtā, 79. – 80. lpp.

²⁶³ KOLUŽA. Lielvārde. 293. lpp.

²⁶⁴ ŠVĀBE (red). Latviešu konversācijas vārdnīca, 94. burtn., 24047. sleja

Turpmāko dažu gadu laikā pareizticībā pārgāja vairāki desmiti tūkstošu zemnieku, taču drīz vien izrādījās, ka arī imperatora ticības pieņemšana viņu dzīvē neko nemainīs. Atgriešanos luterismā traucēja impērijas likumi, un nu zemniekiem nācās sadzīvot ar savas pārsteidzīgās rīcības sekām.²⁶⁵

5.2. 1849. gada Vidzemes zemnieku pagaidu likumi

1840. gadu notikumi Vidzemē lika sarosīties arī impērijas valdībai. Priekšlikumus zemnieku labklājības celšanai landrātam Reinholdam Samsonam fon Himmelšernam (*Reinhold Samson von Himmelstjerna*) iesniegt lūdza gan Baltijas provinču ģenerālgubernators Jevgēņijs Golovins (*Евгений Александрович Головин*), gan Krievijas iekšlietu ministra vietnieks Ivans Seņavins (*Иван Григорьевич Сунявин*), kurš 1845. gadā viesojās Vidzemē. Iesniedzot savus priekšlikumus fon Himmelšerna piemetināja, ka darbam ar šo tēmu būtu jāizveido atsevišķa komisija.²⁶⁶ Viņa ideja tika ņemta par labu, taču šoreiz jauno likumu izstrādi neatstāja Vidzemes landtāga pilnīgā kontrolē.

1846. gada sākumā Nikolajs I iecēla Komiteju Vidzemes zemnieku būšanas kārtošānai un 28. februārī, audiencē pieņemot muižniecības agrārlietu delegāciju, pauda pārsteigumu par vācbaltu neuzticību valdībai, proti, to uzstājību uz autonomiju likumdošanā un vēlmi visas Vidzemes lietas kārtot ņemot vērā tikai landtāga locekļu viedokļus. 1819. gada likumi, kuru radīšanā galvenie bija Vidzemes muižnieki, nebija panākuši vēlamo – mieru un uzticību starp zemnieku un muižnieku kārtām, tādēļ kopš šī brīža pie situācijas labošanas ķersies imperatora ievēlētā komiteja, kuras sastāvā bija ne tikai Vidzemes muižnieki, bet arī krievu ierēdņi.²⁶⁷ Šī komiteja savu pirmo sēdi noturēja 1846. gada maijā, kuras laikā tika pārdēvēta par Baltijas lietu komiteju. Ar šo sēdi sākās 3 gadus ilgs process, kurā galveno lomu spēlēja viens no komitejas locekļiem, Vidzemes landrāts un landmaršals, muižnieku liberālās daļas pārstāvis, Hamilkārs fon Felkerzāms (*Hamilcar von Fölkersahm*).

Tieši viņa ieteikumi bija pamats 1849. gada Vidzemes zemnieku pagaidu likumiem. Šī likumprojekta galvenais mērķis bija panākt naudas nomas ieviešanu Vidzemē, jo fon Felkerzāms bija pārliecināts, ka iemesls Baltijas agrārās jomas atpalcībai no Rietumeiropas bija tieši novecojusī kļaušu sistēma. Konservatīvie muižnieki viņam nepiekrita – fon Felkerzāmu uzskatīja par bīstamu revolucionāru.²⁶⁸

²⁶⁵ BĒRZIŅŠ (red.). Latvija 19. gadsimtā, 79. – 80. lpp.

²⁶⁶ ŠVĀBE. Latvijas vēsture, 217. lpp.

²⁶⁷ Ibidem, 217. – 218. lpp.

²⁶⁸ Ibidem, 227. lpp.

1849. gada likumi ieviesa tādus terminus kā liel- un sīkgruntnieks, kur vārds gruntnieks nozīmē zemes īpašnieks, un šajā brīdī lielgruntnieki bija tie paši muižnieki, tādēļ bakalaura darba autors izvēlas pieturēties pie jau iepriekš izmantotajiem terminiem “muižnieks” un “zemnieks”, pat ja tie nav juridiski precīzi.

Saskaņā ar fon Felkerzāma mērķiem, šis likums atļāva muižniekiem jebkurā laikā uzteikt līdžšinējos, kļaušās balstītos nomas līgumus un pieprasīt nomas maksu naudā. Ja zemnieks nebija mierā ar muižnieka uzstādītajiem noteikumiem, muižniekam bija visas tiesības izlikt zemnieku no mājām un meklēt īpašumam citu nomnieku. Jāmin, ka kļaušu noma netika aizliegta, bet tā tika apgrūtināta ar noteikumu, ka kļaušu nomas līgumu var slēgt tikai uz 6 gadiem, un pieprasāmo kļaušu daudzumu ierobežoja vaku grāmatās rakstītais, bet naudas nomas līgumu varēja slēgt uz 50 gadiem, bet pieprasāmā summa nebija ierobežota. Drīkstēja pastāvēt arī jaukta tipa līgumi.²⁶⁹

Fon Felkerzāms bija no tiem muižniekiem, kas atbalstīja zemnieku tiesības savā īpašumā iegūt zemi, tādēļ šajos likumos tika atjaunotas 1804. gada likumā izveidotais dalījums starp pagasta un muižas zemi. Tāpat kā iepriekš muižniekam palika virsīpašnieka tiesības, taču pagasta zemi pievienot muižai varēja tikai specifiskos apstākļos – konservatīvie muižnieki bija panākuši, ka tiek iekļauts punkts par pagasta zemes atsavināšanu muižas kalpu vajadzībām,²⁷⁰ bet tikai tad, ja muižnieks bija uzsācis pāreju uz naudas nomu.²⁷¹ Ja nebija šo specifisko apstākļu, pagasta zemi muižnieks drīkstēja vai nu pārdot, iznomāt vai atstāt neizmantotu. Lai novērstu pārlieku zemes gabalu fragmentēšanos, tika noteikts pārdošanai domāta zemes gabala minimālais apmērs. Zemnieku saimniecībai bija jābūt vismaz 1/12 arklu vai 6 2/3 dālderu vērtībā, kas bija pavisam neliels zemes gabals, ar kuru 19. gadsimta vidū būtu ļoti grūti apgādāt saimi. Šeit atkal manāma konservatīvo muižnieku roka – ar šādu saimniecības lielumu viņi vēlējās piespiest zemes īpašniekus meklēt darbu muižā.²⁷²

Vēl vērts pieminēt punktus par tā sauktajiem “rokpeļņiem” – cilvēkiem, kuri nenomāja zemi vai nebija kalpi, īsumā, kuriem nebija noteiktas darba vietas un kas pelnīja iztiku ar gadījuma darbiem. 1849. gada likumos vietējai administrācijai tika uzlikts pienākums šādus cilvēkus piespiest vai nu kļūt par nomniekiem, vai nu pieņemt kādu amatu, bet, ja persona atteicās, bija divi varianti – vai nu aizsūtīt prom uz citu pagastu, vai, vīriešu gadījumā, piespiedu

---

²⁶⁹ Ibidem.

²⁷⁰ Ibidem, 230. lpp.

²⁷¹ Ibidem, 231. lpp.

²⁷² Ibidem, 229. lpp.

kārtā nodot rekrūšos.²⁷³ Ar šī likuma stāšanās spēkā beidzas bakalaura darbā apskatītais laika posms.

5.3. Secinājumi

Konservatīvā vācbaltu drauga Nikolaja I nākšana pie varas iezīmēja stagnācijas periodu zemnieku stāvokļa uzlabošanās procesā. Zemnieku stāvokli turpmākajos divdesmit gados pasliktināja jaunās saimniekošanas metodes, kas prasīja lielāku piepūli un darbu, kā arī riežu un ārkārtējo kļaušu lieluma palielināšanās, kas minēta jau iepriekšējā nodaļā. Visbeidzot, 1840. gadu sākumā zemnieki, lielo nomas maksu un smago kļaušu spiesti, masveidā izrādīja savu neapmierinātību ar šķietami neierobežoto vācbaltu varu, pārejot “ķeizara ticībā” un cenšoties pamest Vidzemes guberņu, cerot, ka citur apstākļi būtu labāki. Lai arī īstermiņā zemnieki ar to neko nepadarīja, šie protesti lieti noderēja jaunajai muižnieku paaudzei, kurai liberālās un progresīvās idejas bija daudz tuvākas nekā to priekšgājējiem. Impērijas valdības uzdevumā Vidzemes landtāgam bija jāceļ zemnieku labklājības līmenis, un šajā laikā liberālie muižnieki landtāgā bija pārstāvēti daudz lielākā skaitā nekā līdzim, un tas ļāva izvirzīties priekšgalā tādiem cilvēkiem kā fon Felkerzāms, kurš iestājās par zemnieku tiesībām uz zemi un to atbrīvošanu no kļaušu sloga.

---

²⁷³ Ibidem, 230. lpp.

Secinājumi

19. gadsimta sākumā zemnieku sociālekonomisko stāvokli noteica Vidzemes muižniecības izveidotie dzimtbūšanas sistēmas apstākļi. Vidējā statistiskā Vidzemes zemnieka, kādi bija arī Lielvārdes muižai piederīgie ļaudis, dzīve aizritēja starp četriem lauku apvidus stūrakmeņiem: zemnieku saimniecības, muižas, baznīcas un kroga. Visvarīgākais zemnieku ekonomiskajā dzīvē bija to saistības ar muižu – nodevas un kļaušas. Pirmajā vietā bija tieši kļaušas, jo tās bija jāizpilda pirmās, tikai pēc tam zemnieks varēja pievērsties savas saimniecības uzturēšanai, kas nereti radīja situācijas, kur zemnieka paša raža un saimniecība aiziet postā. Pastāvošā likumdošana ierobežoja zemnieku mobilitāti vairākās dimensijās – gan tīri fiziski, piesaistot tos pie konkrēta zemes gabala un muižas, neļaujot tiem pamest pagasta vai draudzes novada robežas bez īpaša attaisnojuma, piemēram, šķūtu pildīšanas, gan arī sociāli, liedzot zemniekiem iespēju izklūt no dzimtcilvēka statusa un zemnieku kārtas.

Līdz dzimtbūšanas atcelšanai ieviestie likumi ietekme raksturojama ar frāzi “viens solis uz priekšu, divi atpakaļ”. Kauguru nemieri bija panākuši, ka zemnieku sūdzībām beidzot tika pievērsta uzmanība arī valdības augstākajos līmeņos, tobrīd liberāli noskaņotajam Aleksandram I pavēlot normēt kļaušas, kuru pieaugums zemniekos bija radījis lielu neapmierinātību jau kopš 18. gadsimta 70. gadiem. Tomēr Vidzemes muižniecības konservatīvā daba noteica to, ka muižnieki zemniekiem piekāpties nevēlējās un pie pirmās iespējas situāciju mainīja par labu sev. Tā kā Aleksandrs I nebija pārliecināts liberālis un iekšpolitikā daudz svarīgāki bija lēmumi, kas saistāmi ar esošo karadarbību Eiropā un vēlāk arī Krievijā, zemnieki palika nesadzirdēti un to protesti, kā tas notika arī Lielvārdē, tika apspiesti ar karaspēka palī

Visradikālākās pārmaiņas zemnieku dzīvē ieviesa dzimtbūšanas atcelšana. Tā notika spēji, Rietumeiropas notikumu un Aleksandra I politisko ambīciju ietekmē, nevis kā pārdomāts un plānots solis, kas vērsts uz zemnieku stāvokļa uzlabošanu. Rezultāts bija pretējs iecerētajam – konservatīvie muižnieki visus līdzekļus, lai jauno situāciju padarītu izdevīgāku tieši savai kārtai. Darba autors uzskata, ka vissmagākie triecieni zemnieku stāvoklim bija sekojošie brīvvaldības aspekti: pirmkārt, zemnieku zināšanu trūkums tiesību jomā, kas tiem būtu ļāvis sevi labāk aizsargāt pret muižnieku dažādajām likumu interpretācijām, otrkārt, juridiski maz kontrolētie “brīvie līgumi” un treškārt, dzimtsnomas tiesību atņemšana. Zemniekiem neatlika nekas cits kā vien pieņemt muižnieku diktētos noteikumus, pretējā gadījumā riskējot palikt bez jebkādiem iztikas līdzekļiem. Par zemnieku tiesībām 1820. un 1830. gados iestājās reti kurš muižnieks.

Pie varas nākot konservatīvajam Nikolajam I, zemnieku stāvoklis stagnēja, bet kļaušu apjoms arvien pieauga, muižniekiem ieviešot jaunas saimniecības metodes, kuras prasīja lielāku piepūli no zemniekiem. Arī riežu sistēma tika pielietota aizvien biežāk, lai apietu vaku grāmatās reglamentēto kļaušu nomas maksu. Šī stagnācija ļāva uzkrāties aizvainojumam pret vācbaltiešiem, kuri, no zemnieku skatupunkta, darbojās kā absolūtie valdnieki Vidzemes guberņā, neļaudami “cara tētiņam” uzzināt par reālo lietu stāvokli. Valdīja ilūzija, ka plašajās Iekšskrievijas guberņās dzīve būtu labāka, un, lai nokļūtu tiešā imperatora pakļautībā, jāpāriet imperatora ticībā. Starp tiem, kas loloja šīs ilūzijas bija arī Lielvārdes muižai piederīgie zemnieki. 1841. gada nemieri un “Siltās zemes kustība” gan nepanāca vēlēto – zemju piešķiršana tālu prom no vācbaltu kontroles, tomēr tā izvērtās par veiksmīgāku protesta formu, nekā Kauguru nemieri. To rezultātā pats imperators izteica pārmetumus Vidzemes muižniecībai un pavēlēja uzlabot zemnieku stāvokli.

Zemniekiem par labu darbojās arī fakts, ka šī pusgadsimta laikā bija uzaugusi jauna muižnieku paaudze, kuriem liberālās idejas bija daudz tuvākas sirdij. 1840. gados liberālo muižnieku pozīcijas landtāgā bija daudz specīgāka nekā iepriekšējās dekādēs un, fon Felkerzāma vadīti, liberālie muižnieki panāca 1849. gada Vidzemes zemnieku pagaidu likuma pieņemšanu, kura vissvarīgākais īstermiņa efekts bija zemes piešķiršana zemniekiem no pagastu zemes fonda, savā veidā atgriežot zemniekiem 1804. gada likumos piešķirtās dzimtsnomas tiesības.

Šī likuma tālākā ietekme uz zemnieku sociālekonomisko stāvokli būtu loģisks šī pētījuma turpinājums, savukārt 19. gadsimta otrās puses apskatu varētu vainagot pētījums par 19. gadsimta zemnieku sociālekonomiskā stāvokļa izmaiņu ietekmi uz 1905. gada notikumiem Lielvārdē, kur norisinājās viena no daudzajām bruņotajām sadursmēm revolūcijas laikā. Otrs pētījumu virziens varētu būt darba autora jau apskatīto avotu padziļināta pētīšana, ņemot vērā iespējamās individuālās dažādo saimniecību specifiku, kā arī analizējot arī citus avotu veidus, turpinot padziļināt zināšanas par Lielvārdes muižu un tās zemniekiem jauno laiku periodā.

Izmantoto avotu un literatūras saraksts

Nepublicētie avoti:

1. LNA LVVA fonds Nr. 199 (Vidzemes revīziju saraksti), apraksts Nr. 1, lieta Nr. 245 (Lielvārdes muiža)
2. LNA LVVA fonds Nr. 7172 (Vidzemes muižu vaku grāmatas), apraksts Nr. 4, lieta Nr. 173 (Lielvārdes muiža)
3. LNB Retumu rokrastu fonds: VILLERUŠA, VAIDA. Mājas Lielvārdē 18. un 19. gs. Šifrs RXA407,121
4. LNB Retumu rokrastu fonds: VILLERUŠA, VAIDA. Materiāli par Lielvārdes muižu no 1795. līdz 1811. gadam. Šifrs RXA407,126

Publicētie avoti:

5. SLOKA, LAUMA J. Kurzemes draudžu chronikas: 3. daļa. Rīga 1934.

Izmantotā literatūra:

6. ADAMOVIČS, LUDIS. Raksti par Latvijas baznīcas vēsturi. s.l. 1978.
7. ĀBERS, BENNO. Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē. Rīga 1936.
8. ĀBOLIŅA, M. Vidzemes zemnieku klausas un nodevas 18. gs. beigās. In: Vēstures problēmas I. Rīga 1957 5. - 94. lpp.
9. BĒRZIŅŠ, JĀNIS (red.) Latvija 19. gadsimtā: vēstures apceres. s.l. 2000.
10. BROCE, JOHANS KRISTOFS. Zīmējumi un apraksti (3. sēj.): Latvijas mazās pilsētas un lauki. Rīga 2002
11. CIMERMANIS, S. (red.) Latvijas etnogrāfiskais brīvdabas muzejs. Rīga 1978.
12. DĀBOLIŅŠ,VIKTORS. Rīgas monētu meistari Vulfi (1557–1659). In: Latvijas Vēstures Institūta žurnāls,2018, Nr.3, 5. – 33.lpp
13. DUNSDORFS, EDGARS. Latvijas vēsture, 1710 - 1800. Stokholma 1973.
14. DUNSDORFS, EDGARS. Lielvidzemes kartes (17. un 18. gadsimtenī). Melburna 1986.
15. ENDZELĪNS, JĀNIS. Latvijas vietu vārdi. Rīga 1922.
16. GUĻEVSKIS, HELMUTS. Izglītības tiesiskie pamati Krievijā un Baltijas guberņās XVIII gadsimtā un XIX gadsimta pirmajā pusē. In: Scientific Journal of Riga Technical University. 2011, vol. 18, 19. - 32. lpp.
17. JENŠS, J. Kapitālistiskā manufaktūra Vidzemē XVIII gadsimta beigās un XIX gadsimta sākumā. Rīga 1951.
18. KLĒMANIS, G. Lazdonas draudze senāk un tagad. Lazdona 1929.
19. KOLUŽA, RŪTA. Lielvārde laiku lokos. Lielvārde 1999.

20. KRASTIŅA, A. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē kļaušu saimniecības sairšanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā. Rīga 1959.
21. LIEPIŅA, DZ[IDRA]. Vidzemes zemnieki un muiža 18. gs. pirmajā pusē. Rīga 1983.
22. MAŠNOVSKIS, VITOLDS. Latvijas luterāņu baznīcas (2. sēj.). s.l. 2007.
23. MERKELIS, GARLĪBS. Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimtenā beigās. s.l. 1999.
24. NEMME, ZANE. Iedzīvotāju skaita izmaiņas Lielvārdes-Jumpravas draudzē 19.gadsimtā. In: I. SALENIECE (red.). Vēsture: avoti un cilvēki. XXV zinātniskie lasījumi. Vēsture XIX. Daugavpils 2016, 220. - 227.lpp.
25. NEMME, ZANE. Nāves iemesli Lielvārdes-Jumpravas draudzē 1834.-1850.gados. In: I. SALENIECE (red.). Vēsture: avoti un cilvēki. XXIV zinātniskie lasījumi. Vēsture XVII. Daugavpils 2015, 205. - 214.lpp.
26. NEMME, ZANE. Zemnieku sadzīves atspoguļojums Oto Hūna materiālos: 19.gadsimta sākums, Rīgas apriņķis. In: I. SALENIECE (red.). Vēsture: avoti un cilvēki. XXVI zinātniskie lasījumi. Vēsture XX. Daugavpils 2017, 285. - 293.lpp.
27. NEMME, ZANE. Zemnieku turības atspoguļojums Oto Hūna materiālos: 19.gadsimta sākums, Rīgas apriņķis. In: I. Saleniece (red.). Vēsture: avoti un cilvēki. XXI. Daugavpils 2018, 277. - 285.lpp.
28. PELĒKAIS, LEONĪDS. Likums un ierašas Baltijā, vai Baltijas zemnieku tiesības un administratīvā un tiesu iekārta pirms un pēc brīvvalstības (līdz reformu laikmetam). Nītaure 1915.
29. POLOVCOV, A. A. Russkii biograficheskie slovar', T. 8: Ibak – Kliucharev. Sanktpeterburg' 1897.
30. STEPERMANIS, MARĢERS. J. G. Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. Rīga 1934.
31. ŠVĀBE, ARVEDS. Latvijas tiesību vēsture: pēc Latvijas Universitātē lasītām lekcijām atreferējis A. Širons (3. sēj.). Rīga 1934.
32. ŠVĀBE, ARVEDS. Latvijas vēsture, 1800 - 1917. Stokholma 1958.
33. ŠVĀBE, ARVEDS (red.) Latviešu konversācijas vārdnīca (20. burtn.) 1927.
34. ŠVĀBE, ARVEDS (red.). Latviešu konversācijas vārdnīca (94. burtn.) 1927.
35. SVARĀNE, MELITA. Saimnieks un kalps Kurzemē un Vidzemē XIX gs. vidū: sociālekonomisks apcerējums. Rīga 1971.
36. TEIVENS, ARNO. Latvijas lauku krogi un ceļi. s.l. 1995.
37. VIČŠ, ANDREJS. Latviešu skolu vēsture. Rīga 1923.
38. VIČŠ, ANDREJS. Latviešu skolu vēsture. Rīga 1928.

39. ZARIŅA, ANNA. Lielvārdes apkārtnes senatne. In: Baugis, Pēteris, Kunkulis, Elmārs (sast.). Lāčplēša zemē. Rīga 1989, 9. - 22. lpp.
40. ZEMZARIS, J. Mērs un svars Latvijā 13. - 19. gs. Rīga 1981.

Tiešsaistes resursi:

41. Andreja Pumpura Lielvārdes muzeja publicētie materiāli. Pieejams:
<https://www.facebook.com/180414652738533/posts/297534731026524/> [Skat. 12.05.2022.]
42. Baltisches biografisches Lexikon digital. Budberg-Bönninghausen, Otto Christoph Frh. v. (1771-1857). Pieejams: <https://bbld.de/GND116828773> [Skat. 12.05.2022.]
43. Lielvārdes evaņģeliski-luteriskā baznīca. Pieejams:
<http://www.ltn.lv/~dainize/baznica/lielv.html> [Skatīts 18.05.2022]

Bakalaura darbs „Vidzemes muižu zemnieku sociālekonomiskais portrets 19. gs. pirmajā pusē: Lielvārdes muižas piemērs” izstrādāts LU Vēstures un filozofijas fakultātē Vēstures un arheoloģijas nodaļā.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst ar elektronisko parakstu parakstītajai darba versijai.

Autors: Linda Skābene 25.05.2022.

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai

Vadītājs: _____profesors Dr. hist. Gvido Straube, paraksts, datums

Recenzents: _____Mg. Kristīne Zaļuma

Darbs iesniegts Vēstures un filozofijas fakultātē:

Studiju metodiķe _____Sigita Šnē

Darbs aizstāvēts bakalaura gala pārbaudījuma komisijas sēdē

_____. prot. Nr. _____, vērtējums _____

Komisijas sekretāre _____lektore Elīna Guščika